

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра української мови та лінгводидактики

На правах рукопису

САВОНІК КАРІНА ОЛЕКСІЇВНА

**ДІЄСЛОВО В КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТІСНО
ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ В ЗЗСО**

Спеціальність: 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
Освітньо-професійна програма *Середня освіта. Українська мова та
література. Світова література*
Робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
**МЕЛЬНИК
ІРИНА АНАТОЛІЇВНА**,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української
мови та лінгводидактики

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № 6
засідання кафедри української мови
та лінгводидактики
від 18 листопада 2025 р.
Зав. кафедри
проф. Костусяк Н. М. _____

Луцьк – 2025

Анотація. Савонік К. О. Дієслово в контексті компетентнісно орієнтованого навчання. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра. Спеціальність: 014 Середня освіта (Українська мова і література). Освітньо-професійна програма *Середня освіта. Українська мова та література. Світова література*. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. 73 с.

У магістерській праці комплексно проаналізовано дієслово в контексті компетентнісної мовної парадигми з опертям на загальноприйнятий у класичній лінгвістиці підхід до опису частиномовних класів слів, запропоновано також кваліфікацію дієслова на тлі новітніх граматичних студій виразного функційно-морфолого-синтаксичного спрямування.

Обґрунтовано теоретико-методологічні засади вивчення українського дієслова; виявлено ступінь розроблення різних аспектів досліджуваної теми в методичній та мовознавчій літературі; окреслено проблему вивчення теми «Дієслово» на тлі чинних модельних навчальних програм «Українська мова. 7-9 класи»; схарактеризовано лінгводидактичне підґрунтя навчання української мови; систематизовано оптимальні методи, прийоми і засоби навчання дієслова крізь призму компетентнісного підходу.

Запропоновано систему компетентнісно орієнтованих традиційних та інноваційних методів, комунікативно актуальних завдань для моделювання різних життєвих ситуацій з метою подальшого впровадження їх в освітній процес під час опанування теми «Дієслово» в 7 класі, що допоможе сформулювати ключові компетентності здобувачів освіти, задекларовані НУШ. Розглянуто деякі проблемні питання, неоднозначно трактовані у класичних і новітніх наукових працях, з метою поглиблення знань здобувачів освіти, розвитку їхніх ключових компетентностей, розширення мовознавчого світогляду, креативного мислення, дослідницьких інтересів тощо.

Доведено, що лише синтез традиційних та інноваційних методів, застосованих у процесі вивчення дієслова, сприятиме успішній реалізації компетентнісного підходу до навчання.

Ключові слова: лінгвістика, лінгводидактика, традиційні методи навчання, інноваційні методи навчання, морфологія, частина мови, дієслово, граматична категорія, синтаксис, речення, член речення, присудок.

Abstract. Savonik K. O. Verbs in the context of competence-oriented learning. Master's thesis for obtaining a master's degree. Specialty: 014 Secondary Education (Ukrainian Language and Literature). Educational and professional program *Secondary Education. Ukrainian Language and Literature. World Literature*. Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2024. 73 p.

The master's thesis provides a comprehensive analysis of verbs in the context of the competence-based language paradigm, based on the approach to describing parts of speech that is generally accepted in classical linguistics. and proposes a classification of verbs based on the latest grammatical studies with a clear functional, morphological and syntactic focus.

The theoretical and methodological foundations for studying Ukrainian verbs are substantiated; the degree of development of various aspects of the topic under study in methodological and linguistic literature is revealed; the problem of studying the topic 'Verbs' against the background of the current model curricula "Ukrainian Language. 7-9 grades"; the linguistic and didactic basis for teaching the Ukrainian language is characterised; optimal methods, techniques and means of teaching verbs through the prism of a competence-based approach are systematised.

A system of competence-oriented traditional and innovative methods and communicatively relevant tasks for modelling various life situations is proposed with a view to their further implementation in the educational process during the study of the topic 'Verb' in the 7th grade, which will help to form the key competences of students, as declared by the New Ukrainian School. Some problematic issues, ambiguously interpreted in classical and modern scientific works, are considered with

the aim of deepening the knowledge of students, developing their key competences, expanding their linguistic worldview, creative thinking, research interests, etc.

It has been proven that only the synthesis of traditional and innovative methods used in the process of studying verbs will contribute to the successful implementation of a competence-based approach to learning.

Keywords: linguistics, language teaching, traditional teaching methods, innovative teaching methods, morphology, part of speech, verb, grammatical category, syntax, sentence, sentence element, predicate.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА	12
1.1. Дієслово в системі частин мови	12
1.2. Семантична та граматична природа українського дієслова.....	15
Висновки до першого розділу.....	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ДІЄСЛОВА В ЗЗСО.	22
2.1. Лінгводидактичні основи навчання української мови	22
2.2. Методика вивчення дієслова в контексті інших частин мови... ..	26
2.3. Методи навчання дієслова в системі компетентнісної освіти	36
Висновки до другого розділу.....	38
РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДІЄСЛОВА В КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТНІСНОЇ ПАРАДИГМИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НУШ	40
3.1. Компетентнісно орієнтоване навчання української мови в ЗЗСО.....	40
3.2. Вивчення теми «Дієслово» на тлі чинних модельних навчальних програм «Українська мова. 7-9 класи» для ЗЗСО.....	47
Висновки до третього розділу.....	57
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	70

ВСТУП

Сьогодні національна освітня галузь перебуває в стані докорінної перебудови, «виникає перспектива в осяжному майбутньому зафіксувати масштабні зміни в освітній системі, коли зміст навчання відповідатиме актуальним потребам і запитам сьогодення» [Пройдаков 2025, с. 28].

З-поміж найсуттєвіших змін, відбитих у Концепції Нової української школи, виокремлюють перехід української національної освіти на компетентнісно орієнтовану основу, яка передбачає суттєве зміщення акцентів з традиційної навчальної моделі, орієнтованої на механічне відтворення засвоєної певної суми знань, на розвиток інтегративної компетентності, що становить сукупність знань, умінь, навичок, способів мислення з опертям на ціннісні орієнтири та особистісні якості випускника, який буде конкурентноздатним у реаліях 21-го століття, патріота з активною життєвою позицією, інноватора, здатного змінити довкілля.

На часі виховання нового покоління компетентних носіїв мови, що мають сформоване прекрасне мовне чуття, відмінний мовний смак і необхідну мовну стійкість. До надважливих завдань сучасної освіти належить – сформувати в здобувачів освіти сприятливе мовне середовище в родині, у школі, в суспільстві; змінити ставлення учителя до учня як повноправного суб'єкта, а не об'єкта освітнього процесу, ставлення учня до себе як до відповідального суб'єкта за шкільну мовну освіту; виховати в учня і вчителя почуття поваги до української мови; переглянути показники навчальних досягнень учнів; сформувати стійкі зовнішні та внутрішні мотивації; упровадити особистісно й компетентнісно орієнтовані методики тощо [МНП УМ 2023].

Навчання української мови з проєкцією на компетентнісний підхід набуває особливого значення, бо має на меті вихід за межі академічного курсу і зміну уявлень здобувачів освіти про мову, її сприйняття й усвідомлення не лише як складної системи, але як живого організму, що перебуває в постійній динаміці, багатовікового носія мудрості, хранительки унікальної української культури, надійного інструменту пізнання й порозуміння, ефективного засобу

самовираження, джерела естетичної насолоди. З компетентнісним підходом пов'язують не лише процес становлення міцної нормативної бази – системи знань орфографічного, граматичного, лексичного, фонетичного та інших структурних мовних рівнів, а передусім розвиток ключових компетентностей: уміння вчитися протягом життя, спілкуватися державною, рідною (у разі відмінності) та іноземними мовами, інформаційно-цифрова, соціальна та громадянська, ініціативність і підприємливість, обізнаність та самовираження у сфері культури, екологічна грамотність і здорове життя тощо [НУШ].

Різноаспектні дослідження української мови з проекцією на компетентнісно орієнтоване навчання були предметом дискусій на науково-практичних конференціях та круглих столах, висвітлені в низці колективних та одноосібних студій тощо. У двоє останніх десятиріч успішно працюють в умовах реалізації компетентнісної парадигми навчання в ЗЗСО Н. Бондаренко, Л. Галаєвська, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, В. Мельничайко, М. Пентиліук, М. Плющ, О. Пометун, Л. Попова, О. Потапенко, А. Фасоля та багато інших учених. Ґрунтовний аналіз їхніх наукових і навчально-методичних напрацювань засвідчив, що в теорії й практиці навчання української мови узагальнено цінний досвід компетентнісно орієнтованого навчання. Однак проблема вивчення теми «Дієслово» в 7 класі з погляду традиції та новаторства в контексті компетентнісного підходу не була предметом спеціальних комплексних досліджень, що й зумовило вибір теми магістерської праці.

Актуальність теми. У магістерській праці порушено важливу тему новітньої лінгводидактики – вивчення дієслова в проєкції на систему навчання в НУШ. Звернення до задекларованої проблематики актуалізує пріоритетний у методиці навчання української мови компетентнісно орієнтований підхід до аналізу мовних одиниць і категорій. Спеціального дослідження потребує дієслово як повнозначна частина мови на тлі компетентнісної мовної парадигми з опертям на загальноприйнятий у класичній лінгвістиці підхід, застосований до опису частин мови, що покладений в основу чинних навчальних програм і шкільних підручників. Крім того, упровадження в систему української шкільної

освіти потребує нова академічна граматики української мови, що вирізняються на тлі традиційних морфологічних студій виразною функційною морфолого-синтаксичною концепцією з послідовним її застосуванням у виокремленні й характеристиці частиномовних одиниць. Опрацювання проблемних питань поглибить знання здобувачів освіти, сприятиме розвитку необхідних ключових компетентностей, розширенню їхнього мовознавчого світогляду, креативного мислення, дослідницьких інтересів тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Питання, порушені в магістерській праці, цілком відповідають плановій науковій темі «Граматичні одиниці та категорії української мови», яку системно опрацьовують на кафедрі української мови та лінгводидактики у Волинському національному університеті імені Лесі Українки.

Мета наукової праці – здійснити комплексний аналіз дієслова в контексті компетентнісно орієнтованого навчання в ЗЗСО.

Досягнення задекларованої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) виявити ступінь розроблення різних аспектів досліджуваної теми в методичній та мовознавчій літературі;
- 2) обґрунтувати теоретико-методологічні засади вивчення українського дієслова;
- 3) з'ясувати специфіку компетентнісно орієнтованого навчання української мови в проекції на чинні модельні навчальні програми з української мови;
- 4) окреслити проблему вивчення теми «Дієслово» на тлі чинних модельних навчальних програм «Українська мова. 7-9 класи»;
- 5) схарактеризувати лінгводидактичну основу навчання української мови;
- 6) систематизувати оптимальні методи, прийоми і засоби навчання, які необхідно застосовувати у процесі вивчення дієслова в НУШ;
- 7) запропонувати систему компетентнісно орієнтованих завдань, які доцільно використовувати під час вивчення теми «Дієслово» в ЗЗСО.

Об'єктом дослідження є лексико-граматичний клас дієслів в проекції на лінгводидактичний та граматичний аспекти.

Предмет дослідження – дієслово в контексті компетентнісної парадигми навчання української мови в ЗЗСО.

Методи дослідження. У дослідженні було використано низку методів, з-поміж яких вагоме місце посідають *теоретичні методи*, які пропонують системний аналіз та синтез мовознавчої, педагогічної та лінгводидактичної літератури і стосуються навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, зокрема: обґрунтування теоретико-методологічних засад вивчення українського дієслова, виявлення стану вивчення дієслова в проєкції на компетентнісно орієнтований освітній процес в ЗЗСО, висвітлення специфіки компетентнісного навчання української мови з опертям на чинні модельні навчальні програми з української мови тощо; *емпіричні*, що реалізуються через педагогічне безпосереднє і опосередковане спостереження за освітнім процесом під час вивчення теми «Дієслово» в НУШ, за лексичними, граматичними, синтаксичними, словотвірними ознаками дієслів в контексті інших повнозначних частин мови; *лінгводидактичні: метод моделювання* для усвідомленого засвоєння теми «Дієслово» на основі компетентнісно орієнтованих завдань з проєкцією на різні реальні життєві ситуації і т. ін.; *лінгвістичні: описовий* – для системного вивчення дієслова з опертям на традиційні й новітні лінгвістичні підходи в контексті компетентнісного підходу, застосовуваного під час вивчення теми «Дієслово» в 7 класі, *функційного аналізу* – для виявлення семантичної специфіки та граматичних особливостей дієслів з опертям на новітній функційно-категорійний підхід тощо.

Наукова новизна праці полягає в тому, що в ній здійснено спробу цілісного опису дієслова з погляду традиційних і новітніх лінгвістичних та лінгводидактичних підходів з проєкцією на компетентнісно орієнтований освітній процес; окреслено проблему вивчення теми «Дієслово» на тлі чинних модельних навчальних програм «Українська мова. 7-9 класи»; схарактеризовано лінгводидактичне підґрунтя навчання української мови; систематизовано оптимальні методи, прийоми і засоби навчання дієслова крізь

призму компетентнісного підходу; запропоновано систему компетентнісно орієнтованих, комунікативно актуальних завдань для моделювання різних життєвих ситуацій з метою подальшого впровадження їх в освітній процес під час опанування теми «Дієслово» в 7 класі, що допоможе сформувати ключові компетентності здобувачів освіти, задекларовані НУШ.

Теоретичне значення дослідження зумовлено тим, що воно узагальнює власний досвід вивчення дієслова, акцентуючи увагу на компетентнісному підході до навчання, і потенційно збагачує сучасну лінгводидактику. Результати комплексного дослідження дієслова з опертям на традиційні й новітні лінгвістичні підходи в контексті компетентнісного навчання відкриватимуть здобувачам освіти перспективи для нових наукових і навчально-методичних пошуків.

Практичне значення дослідження. Випрацювані принципи компетентнісно орієнтованого вивчення дієслова в ЗЗСО можна застосувати в студіюванні повнозначних частин мови з лінгвістичного та лінгводидактичного погляду в освітньому процесі НУШ, під час проведення спецкурсів, спецсемінарів, факультативних занять із морфології української мови, а також у науково-пошуковій роботі здобувачів освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення праці та практичні її результати пройшли апробацію на щорічному Фестивалі науки у ВНУ імені Лесі Українки (Україна, Луцьк, 2024-2025 рр.), на III Міжнародній науковій конференції *УКРАЇНСЬКА МОВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ВИМІРІ* (Україна, Луцьк, 9–10 жовтня 2025 р.); на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «ОСВІТНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ НАУКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ЗМІН» (Україна, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», 26 листопада 2025 р.).

Публікації. Савонік К. Дієслово в системі частин мови: матеріали III Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 9–10 жовтня 2025 р.; відп. ред.: Н. М. Костусяк, Т. Є. Масицька. Луцьк. 2025. С.234-237.

Структура і зміст роботи. Магістерська праця складається зі вступу, трьох розділів, списку використаної літератури (81 позиція), додатків. Повний обсяг наукової роботи – 73 друковані сторінки, основного тексту – 56 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА

1. 1. Дієслово в системі частин мови

Проблему кількісного та якісного складу частиномовних класів слів тлумачено як дискусійну в сучасному українському і закордонному мовознавстві. Відстоюючи традиційну частиномовну класифікацію та спираючись на множинність принципів її розподілу, деякі мовознавці наводять низку аргументів в намірах обґрунтувати граматичну та логічну її непослідовність.

У лінгвістичних студіях ХХ та ХХІ ст.ст. основою частиномовної диференціації слугує загальнокатегорійне граматичне значення, яке абстраговане від конкретних лексичних значень слів, комплекс морфологічних категорій, система форм словозміни або її відсутність, спільні синтаксичні функції, а також своєрідність морфемного складу і словотворення.

Традиційно визначаючи три основні критерії розподілу слів за частинами мови, а саме: лексико-семантичний, морфологічний і синтаксичний – дослідники досить часто суперечливо витлумачують їхню ієрархію, дискутують про те, який принцип варто вважати найважливішим.

Однак не всі слова можна схарактеризувати відповідно до зазначених критеріїв, що дає цілком вагомі підстави І. Вихованцеві заперечувати частиномовний статус сполучників, прийменників, часток та вигуків і кваліфікувати службові слова як слова-морфеми, а реченнєві одиниці на зразок вигуків розглядати як слова-речення [Вихованець 1988; 2004].

Беручи за основу різні критерії, виокремлюють неоднакову кількість частин мови: 8 – в античних граматиках, 10 – за усталеною традицією в більшості навчальних граматик, а також у підручниковій літературі, адресованій учням ЗЗСО; 4 основні: іменник, прикметник, дієслово, прислівник (Є. Курилович, Л. Теньєр та ін.); 5, із яких 2 центральні – іменник,

дієслово та 3 периферійні – прикметник, числівник, прислівник (І. Вихованець та ін.).

Сучасні граматичні описи пропонують виділяти не лише категорійне значення частин мови, а й власне лексичне, бо найменування стосується певних об'єктів довкілля, що зумовлює національну своєрідність мовної картини світу (лексичну категоризацію) [Плющ 2010, с. 85].

Для кожного класу слів характерне своє загальнокатегорійне лексичне значення: для іменника – значення предметності, для прикметника – статичної ознаки предмета, для числівника – кількості, для дієслова – динамічної ознаки (або дії, процесуальності), для прислівника – статичної ознаки дії (або іншої ознаки) тощо. Згадані вище класи слів належать до повнозначних. Крім того, є класи неповнозначних слів, що спеціалізовані на вираженні певних відношень між повнозначними словами або надають додаткових семантичних, модальних відтінків словам, словосполученням чи реченням, або слугують для зв'язку слів тощо.

У сучасному традиційному українському мовознавстві до повнозначних частин мови зараховано іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник. З-поміж неповнозначних частин мови виокремлено прийменники, сполучники, частки. Осібно схарактеризовано вигук як частину мови, що посідає проміжне місце, слугуючи для вираження почуттів і волевиявлень

Повнозначним частинам мови притаманні граматичні категорії, зреалізовані в системі їх словозміни, в парадигматиці. На цій підставі здійснено диференціацію на змінювані та незмінювані слова.

За синтаксичними функціями слова розподілено на самостійні та службові. Лише самостійні слова заступають типові для кожного частиномовного класу слів синтаксичні функції, виявляють притаманні їм ознаки сполучуваності та синтаксичних зв'язків.

Урахування функційного критерію при вирізненні частиномовних класів слів у широкому розумінні враховує не лише їхню роль в організації компонентного складу (головних та другорядних членів речення), а й

категоризацію поняттєвих розрядів речей (предметів) та ознак, на частиномовному рівні розподіл їх на предметні та ознакові. Із цього приводу М. Плющ зазначає: «Предметним іменам властиві предметні поняттєві категорії, ознаковим – категорії, які характеризують сталі ознаки предметів (прикметник, числівник, прикметникові займенники), дій, процесів, станів як ознак інших ознак (прислівник) та динамічні, які властиві класові дієслів як виразникам предикативної функції в реченні» [Плющ 2010, с. 87].

Взявши за основу сукупність основних семантико-граматичних ознак: узагальнені (категорійні) граматичні значення, абстраговані від конкретних лексичних значень слів, сукупність морфологічних категорій, систему форм словозміни або її відсутність, спільність синтаксичних функцій – І. Вихованець виділив п'ять частин мови на позначення: 1) предметів (іменник); 2) дій, процесів, динамічних станів (дієслово); 3) ознак предметів (прикметник); 4) кількості (числівник); 5) ознаки ознаки (прислівник). Із-поміж них науковець вирізняє іменник і дієслово як суто автономні знаки, що формують центр частин мови та прикметник, числівник, прислівник як менш автономні знаки – периферію. Учений докладно аналізує ці частини мови відповідно до притаманних їм специфічних розрізнявальних семантичних, морфологічних та синтаксичних ознак [Вихованець 2004, с. 16].

У системі центральних частин мови іменникам протиставлено дієслова – назви дій, процесів, станів – як носії узагальненого процесуального значення; що у формально-синтаксичній структурі речення виконують формально-синтаксичну функцію присудка або співвідносного з присудком головного члена односкладного речення; із семантико-синтаксичного погляду перебувають у позиції предиката дії, процесу, динамічного стану тощо. Крім того, з морфологічного погляду їм притаманні морфологічні категорії: часу, способу, виду і валентності, а також специфічні дериваційні морфеми похідних слів.

Отже, семантичні, синтаксичні, морфологічні та словотвірні риси виразно засвідчують центральність дієслова, вирізняючи його з-поміж інших ознакових слів динамічним виявом ознаки.

1.2. Семантична та граматична природа українського дієслова

Граматичні риси української мови є найвагомішими з-поміж її типологічних рис. Проте мовознавці часто не зважають на характерологічні граматичні ознаки української мови, не враховують їх, а тому «теоретичні узагальнення про граматичну структуру української мови мають непереконливий характер» [Вихованець 2012, с. 4].

Сучасні українські граматисти зосереджують увагу на внутрішній будові речення та на визначальній ролі дієслова в ній. За спостереженнями Т. Масицької, «...за семантичною окресленістю, центральними семантико-синтаксичними позиціями в реченні, а також за розвиненою сукупністю морфологічних категорій і парадигм дієслову належить центральне місце в граматичній структурі української мови. <...> У семантичному плані тільки в дієслові зосереджуються основні значеннєві різновиди ознаки – дія, процес і стан (з нашаруванням динамічності)» [Масицька 1998, с. 6]. Цю властивість дієслова відповідно до вербоцентричної теорії схарактеризовано як семантико-синтаксичну валентність (І. Вихованець [Вихованець 1988, 1993], К. Городенська [Вихованець, Городенська 2004], Т. Масицька [Масицька 1998], І. Пасічник [Пасічник 2006], О. Межов [Межов 2012], І. Мельник [Мельник 2015]), або як міжрівневу опосередковано морфологічну семантико-синтаксичну валентність (А. Загнітко [Загнітко 2011], Н. Костусяк [Костусяк 2012]), яка виокремлюється на тлі інших власне-дієслівних категорій.

Аналізуючи типологічні граматичні риси української мови, польська дослідниця Д. Вечорек констатує, що «сприйманий світ українська мовна свідомість відображає значною мірою за допомогою одієслівлення.

Дієслівність, чи то слово, чи то граматична форма, чи синтаксична конструкція, визначає типологічний профіль української мови» [Wieszczorek 1997, с. 30].

Натомість українські вчені, не заперечуючи центральної ролі граматичної дієслівності, пропонують надати центрального характеру також іменниковості [Вихованець 2012; Мельник 2015], бо лише сукупно дієслівність та іменниковість утворюють граматичний стрижень мови, що об'єднує морфологічні, синтаксичні та словотвірні явища. Істотне заглиблення в типологічну граматичну сутність української мови дало переконливі підстави професору І. Вихованцеві постулювати про визначальну дієслівно-іменникову граматичну двокомпонентність, яка «створює справжній типологічний образ української мови, пронизує її морфологічну, синтаксичну і словотвірну підсистеми» [Вихованець 2012, с. 4].

Протиставлення класу предметів і класу не-предметів (у широкому розумінні ознак) у закордонній та світовій лінгвістиці вважають найбільш виразним протиставленням двох лексико-граматичних класів слів [Лайонз 1978; Вихованець, 1988; 2012]. Поділ на іменники й дієслова як найуніверсальніше протиставлення у системі частин мови уможливив комплексний підхід, пов'язаний із семантичним, синтаксичним, морфологічним, а для похідних слів і словотвірним критерієм. Саме комплексний підхід до виокремлення лексико-граматичних класів слів слугує підґрунтям усебічної частиномовної класифікації слів. Характерно, що одночасне врахування трьох перших критеріїв притаманне тільки ядерній частиномовній зоні, периферії ж властивий неповний (один або два) набір критеріїв [Вихованець 1988].

Семантичні, синтаксичні, морфологічні й словотвірні риси іменника та дієслова в контексті зазначених ознак прикметника, числівника і прислівника вияскравлюють виразну своєрідність центральних частиномовних класів слів і визначають дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови [Мельник 2015, с. 12].

Базовий семантичний критерій, що пов'язаний із закономірностями найменування певних об'єктів довкілля, а також із лексичним та категорійним

значенням слова, найбільшою мірою має стосунок до двох центральних частин мови – іменника та дієслова [Вихованець 2004, с. 16]. За семантичними ознаками ці два класи слів найбільш виразно протиставлені один одному: лексичні значення іменників реалізується через назви конкретних предметів, а дієслів – через назви дій, процесів, станів. Центральні лексико-граматичні класи слів, що спеціалізовані на вираженні різних явищ дійсності (іменники позначають предмети, дієслова – дії, процеси, стани), наділені різними категорійними значеннями: узагальненим значенням предметності характеризуються іменники, а процесуальності – дієслова. Дієслова як виразники динамічних ознак протиставлені на тлі носіїв статичних ознак – прикметників прислівників та числівників, бо «тільки в дієслові зосереджені головні значеннєві різновиди ознаки – дія, процес і стан (з динамічними характеристиками цих ознак)», з-поміж яких «саме дія всебічно відповідає семантиці дієслова як частини мови на позначення динамічної ознаки» [Вихованець 2012, с. 5].

Синтаксичний критерій, пов'язаний із синтаксичною спеціалізацією слів, має двобічну інтерпретацію. Виділення компонентів можливе на основі синтаксичних зв'язків та на основі семантико-синтаксичних ознак, окреслюваних відповідно до синтаксичних зв'язків. Перші компоненти утворюють поверхневу структуру синтаксичних конструкцій, другі – їхню глибинну структуру» [Вихованець 2004, с. 15].

У формально-синтаксичній структурі двоскладного простого елементарного речення іменник та дієслово в позиції підмета та присудка – головних членів речення, що поєднані предикативним зв'язком, утворюють власне-формально-синтаксичний різновид елементарного простого речення, (абсолютну мінімальну реченнєву структуру), до якої належать тільки конститутивні з формально-синтаксичного погляду компоненти [Вихованець 1993, с. 105–106]. Невласне-формально елементарне речення, іменоване другим формально-синтаксичним різновидом елементарного простого речення, має опертям семантико-синтаксичну структуру речення, опосередковується нею. За

такого широкого розуміння формально-синтаксичної елементарності складниками реченнєвої побудови, крім головних членів речення, стають керовані іменникові другорядні члени речення, спрогнозовані семантико-синтаксичною валентністю предиката, які, потрібно аналізувати з формально-синтаксичного погляду, а не з семантико-синтаксичного погляду.

Визначальною є роль дієслів та іменників у структурі семантично елементарних конструкцій, складниками яких є предикати (у типових виявах дієслова) і субстанційні синтаксеми (іменникові компоненти), які різняться між собою валентними спроможностями. Для дієслів характерна активна валентність, зреалізована в здатності предиката відкривати певні позиції, які заповнюють або потенційно можуть заповнювати залежні від них іменникові компоненти. Іменники як носії пасивної валентності здатні сполучатися з дієсловами і заступати відкриті ними позиції [Мельник 2015, с. 14]. Отже, дієслова та іменники заступають центральні формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні позиції у структурі речення.

На тлі виразних семантичних і синтаксичних показників центральних частин мови вияскравлений притаманний їм набір морфологічних категорій і парадигм, якого немає в жодного периферійного лексико-граматичного класу слів. З морфологічного погляду в непохідних іменниках мінімально представлено дві морфеми – лексичну і релятивну, а в похідних іменниках, крім зазначених, ще префіксальні та суфіксальні морфеми. Іменникові релятивні морфеми (флексії) слугують носіями граматичних категорій відмінка, числа, роду тощо. Їх українські мовознавці розподіляють на три різновиди: відмінок, який зараховують до суто словозмінних категорій, число – до переважно словозмінних, рід, істота / неістота – до класифікаційних категорій [Вихованець 2004, с. 53; Костусяк 2012, с. 22].

Лексико-граматичному класові дієслів, як і іменникам, притаманний своєрідний набір власне-дієслівних та невластиво-дієслівних морфологічних категорій [Вихованець 2004, с. 224; Костусяк 2012, с. 22]. Новітні граматичні студії акцентують увагу на тому, що власне-дієслівні категорії, формуючись у

дієслові, найповніше віддзеркалюють його семантико-граматичну природу. З-поміж власне-дієслівних категорій виокремлюють як нерівнорядні величини – категорію часу, способу, виду та валентності. До центральних власне-дієслівних категорій, що найповніше відбивають семантико-граматичну дієслівну специфіку й віддзеркалюють модально-часові характеристики речення, закріплюючись у синтаксичній сфері, зараховують час та спосіб. Власне-дієслівна категорія валентності із притаманним їй непохідним характером також належить до центральних. «оскільки за вербоцентричною теорією саме дієслово в позиції предиката моделює реченнєву побудову, передбачаючи навколо себе певні відкриті семантико-синтаксичні позиції, кількість та характер яких чітко детерміновані» [Мельник 2015, с. 15]. Категорія виду, на противагу зазначеним категоріям, має периферійний характер.

Категорії роду, числа й особи як похідні дієслівні категорійні величини транспоновані від власне-іменників або займенникових іменників. Вони синтагматично зумовлені підметовою іменниковою позицією, з якою дієслівний присудок реалізує предикативний зв'язок, форму координації, належать до невластне-дієслівних категорій. Невластне-дієслівним категоріям також притаманна відповідна ієрархія. Категорії особи й числа тісно пов'язані із власне-дієслівними категоріями часу та способу, на цій підставі їх зараховано до центральних із-поміж невластне-дієслівних категорій. Периферію невластне-дієслівних категорій формує категорія роду. Перебуваючи на лінії перетину іменника й дієслова як двох найвагоміших частиномовних класів слів, невластне-дієслівні категорії – категорії особи, числа й роду, засвідчують їхній взаємозв'язок у структурі речення.

Отже, морфологічні категорії іменника й дієслова – двох центральних лексико-граматичних класів слів – як синтагматично підпорядкувальні протиставлені морфологічним категоріям прикметника й числівника, які, перебуваючи на периферії морфологічної системи, об'єднуються навколо морфологічних категорій центральних частин мови, Лексико-граматичний клас

прислівників характеризується незмінюваністю та нейтралізацією іменникових та дієслівних категорій.

Специфічні словотвірні особливості вияскравлюють іменники та дієслова з-поміж інших лексико-граматичних класів слів. Найпродуктивнішим для іменників є суфіксальний спосіб, а дієслова характеризуються виразною префіксальною словотвірною домінантою [Вихованець 1988, с. 133, 212; Костусяк 2012, с. 41]. Появу значної кількості суфіксів та префіксів дослідники пояснюють складними взаємозв'язками дієслівних та іменникових компонентів. Тому словотвірні процеси, що відбуваються в центральних частиномовних класах слів, реалізуються з опорою на синтаксичний механізм творення мовних одиниць з урахуванням словотвірних моделей, наявних у мові, акцентуючи на мотиваційних відношеннях між базовими та похідними одиницями.

Отже, виразний дієслівно-іменниковий стрижень української мови базований на значеннєвій своєрідності центральних частин мови, їхніх визначальних позиціях у формально-синтаксичній, семантико-синтаксичній реченнєвій структурі, сукупності морфологічних категорій і парадигм, а також на специфічних словотвірних ознаках, що вирізняють їх на тлі інших частиномовних класів.

Висновки до першого розділу

У граматичній традиції в основі розподілу слів на частини мови лежать три основні критерії: лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний і один допоміжний – словотвірний (його залучають до аналізу у спірних випадках).

Спираючись на зазначені критерії, дослідники виокремлюють неоднакову кількість частиномовних класів слів: 10 – за усталеною традицією в більшості навчальних українських граматик; характерно, що цей погляд відбитий також у підручниковій літературі, адресованій учням ЗЗСО; 4 основні: іменник, прикметник, дієслово, прислівник (у закордонній літературі: Є. Курилович,

Л. Теньєр та ін.); 5 частин мови: 2 центральні – іменник, дієслово та 3 периферійні – прикметник, числівник, прислівник (у новітній функційно-категорійній граматиці: І. Вихованець, Н. Костусяк, І. Мельник, Т. Масицька та ін.).

У сучасній українській граматичній традиції йдеться про шість повнозначних частин мови: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник; три неповнозначні частини мови: прийменник, сполучник, частка; одну проміжну частину мови – вигук, що слугує для вираження почуттів і волевиявлень.

Пріоритетною у новітньому українському граматичному просторі є п'ятикомпонентна частиномовна класифікація І. Вихованця, яку вибудовано з опорою на низку основних семантико-граматичних ознак: узагальнені (категорійні) граматичні значення, морфологічні категорії в сукупності, наявність або відсутність системи форм словозміни, однакові синтаксичні функції. У класифікації вченого вирізнено іменник і дієслово як суто автономні знаки (центр частин мови) та прикметник, числівник, прислівник як менш автономні знаки (периферія).

Наша магістерська праця побудована на традиційних граматичних засадах, зреалізованих у ЗЗСО.

РОЗДІЛ 2 МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ДІЄСЛОВА В ЗЗСО

2.1. Лінгводидактичні основи навчання української мови

Навчання української мови важливо здійснювати з опорою на розвиток мислення учнів, їхню увагу, пам'ять, уміння бачити, сприймати і пояснювати мовні факти, явища в їх діалектичній єдності. Навчальну діяльність учнів зумовлюють цілі й мотиви. Поняття діяльності методисти-практики пов'язують з поняттям мотиву, бо без мотиву немає діяльності [Пентиліук 2011, с. 53].

З новітніми педагогічними технологіями пов'язані нові підходи до навчання української мови, орієнтація на вибір специфічних методів, прийомів, засобів навчання, що забезпечують стратегію навчання, його пріоритети, сприяють налагодженню співпраці вчителя та учнів.

Сучасна методика української мови реалізується через основні аспекти навчання з урахуванням закономірностей засвоєння мови, з опорою на загальнодидактичні й специфічні принципи, методи, прийоми і засоби навчання. Кожен пропонований аспект навчання української мови орієнтований на її всебічне, цілісне й ґрунтовне вивчення, на формування національно-мовної особистості з високим рівнем інтелекту, розвиненою духовністю, належним рівнем мовленнєвої культури.

Через принципи навчання – своєрідні особливості діяльності, правила взаємодії вчителя і учнів – реалізується зміст уроків, здійснюється використання необхідних методів, прийомів і засобів навчання.

Принципи навчання диференційовано на *загальнодидактичні та лінгводидактичні*. З-поміж загальнодидактичних виокремлено *традиційні* (пов'язані з науковістю, систематичністю, послідовністю, наступністю, перспективністю, наочністю, реалізуються через зв'язок теорії і практики, навчання та виховання тощо) та *сучасні* (мають безпосередній стосунок до

гуманізації, гуманітаризації, співтворчості й співробітництва, індивідуалізації та диференціації, оптимізації, виявляються через єдність національного й загальнолюдського і т. ін.).

З-поміж лінгводидактичних розглянуто загальнометодичні та специфічні (рівневі). Загальнометодичні принципи навчання реалізуються через взаємозв'язок мови і мислення, через функційний міжпредметний та внутрішньопредметний зв'язки, через зв'язок навчання двох (кількох) мов, через взаємозалежність усного й писемного мовлення тощо. Специфічні принципи навчання стосуються зв'язку вивчення мови і мовленнєвої діяльності, засвоєння морфології на основі синтаксичної структури, зв'язку навчання пунктуації на тлі виразного навчання, вивчення звукової системи з опорою на графічну систему, а також орієнтацію на лексико-синтаксичний, структурно-семантичний, парадигматичний, інтонаційний мовні рівні тощо [Пентиліук 2011, с. 53]. Задекларовані принципи ураховують закономірності мовленнєво-мислиннєвої діяльності, сприяють реалізації змісту та організації навчання української мови, сприяють становленню необхідних мовленнєвих умінь й навичок здобувачів шкільної освіти.

У сучасних умовах глобалізації, в умовах перебудови освітньої мовної галузі, в нових реаліях осмислення закономірностей та принципів навчання української мови як компонента мовно-літературної галузі залишається важливою і необхідною потреба врахування принципів етнопедагогіки, що мають підґрунтям історичний розвиток українського народу, його традиції та мову. Ми цілком поділяємо думку М. Стельмаховича, який уважав, що, «тільки спираючись на українську етнопедагогіку, ми спроможемося створити методику української мови альтернативну, вільну від будь-яких ідеологічних і політичних впливів, побудовану на абсолютно нових методичних принципах, новому мисленні» [Стельмахович 1993, с. 22]. Учений наголошував на принципах народності, природовідповідності, історизму, етнічної соціалізації, гуманності й демократизму, європеїзму, культуровідповідності, збереження мовної єдності, наступності й спадкоємності поколінь, емоційності, родинно-

громадсько-шкільної мовної гармонії, врахування регіонального, місцевого і домашнього (родинного) мовного середовища, системи навчально-виховного впливу, розвитку мовлення і мислення, стимулювання словесного самовдосконалення школярів, що є також надактуальними і сьогодні, в умовах російсько-української війни.

Навчання мови – цілеспрямований процес взаємодії вчителя та учнів, спрямований не лише на свідоме розуміння і усебічне засвоєння лінгвістичної теорії, а й на розвиток важливих комунікативних умінь і навичок як інструментального підґрунтя компетентності, рушія особистісного розвитку здобувачів шкільної освіти, їхнього духовного зростання, морально-етичного й естетичного досвіду тощо [МНП УМ 2023].

Методи, прийоми і засоби навчання слугують важливими елементами процесу навчання і визначають різноманіття форм взаємодії вчителя зі здобувачами шкільної освіти. У сучасній українській лінгводидактиці є панівною концепція кваліфікації методу, як об'єднаної в одне ціле діяльності вчителя і учнів, спрямованої на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію пізнавальної діяльності [Біляєв, Мельничайко, Пентилюк 1987; Плиско 1995; Караман 2004; Горошкіна 2004; Пометун 2004 та ін.]. Лінгводидактика та шкільна практика не пропонує єдиної чіткої класифікації методів навчання, а в конкретній навчальній ситуації радить «виважено і помірковано послуговуватися різноманітними методами» [Пентилюк 2011, с. 64].

У лінгвоукраїністиці над проблематикою упровадження методів у сучасний освітній процес працювали О. Біляєв, О. Горошкіна, Н. Голуб, Н. Бондаренко, С. Караман, В. Мельничайко, О. Потапенко, М. Пентилюк, О. Пометун, С. Омельчук та інші відомі лінгводидакти.

Для усвідомлення того, якої еволюції зазнали методи навчання української мови з проєкцією на сучасний етап розвитку компетентнісної освіти, важливо сфокусувати увагу на тих способах взаємодії учителів-словесників і учнів, які свого часу пропонував О. Біляєв. З-поміж методів

навчання української мови в школі учений пропонує використовувати актуальні на той час методи: усний виклад матеріалу педагогом (розповідь, пояснення), бесіда вчителя з учнями, спостереження учнів над мовою, робота з підручником, а також метод вправ [Біляєв 1981].

Розвиваючи лінгводидактичні ідеї своїх попередників, С. Караман до основних методів навчання рідної мови, які свого часу запропонував О. Біляєв, додає ще програмоване навчання та комп'ютеризоване навчання [Караман 2000].

І. Підласий подає свою класифікацію методів навчання відповідно до технологічної спрямованості. Дослідник класифікує методи з урахуванням продуктивної технології (методи, що реалізуються через пояснення, інструктаж роботи з книгою, вправи, тестування, лекції, демонстрації, ілюстрації, відеометод тощо), технології співробітництва (методи, що реалізуються через бесіди, обговорення, дискусії, пізнавальну гру, програмоване навчання, проблемне навчання, а також навчальний контроль), поблажливої технології (методи, що реалізуються через розповідь, дискусію, диспут, гру, спостереження, ситуаційний метод, а також низку нетрадиційних методів) [Підласий 2004].

Удосконаленню методики навчання української мови сприяють засоби навчання, з-поміж яких виокремлюють: шкільні підручники, дидактичні матеріали, що слугують доповненням до підручників (різноманітні збірники вправ, словники різних типів, спеціально дібрані різностильові тексти), довідники, наочні посібники різних типів (таблиці, схеми, опорні конспекти, роздавальний матеріал) тощо.

«Сьогодні впровадження м'яких навичок до системи освіти не є чимось дикуватим чи модерним. – наголошує А. Пройдаков. – Це реальна потреба часу й частина нашої реальності. Зараз є запит на створення й проведення таких уроків у школі, де діти отримують не лише нову інформацію, а й навчаються виражати свої емоції, бути креативними й працювати в команді. У соцмережах

освітяни й психологи діляться своїми розробками й ідеями, як удосконалити взаємодію з учнями на уроках, як перетворити шкільні заняття на цікавий і захопливий простір для здобувачів знань» [Пройдаков 2025, с. 37].

2.2. Методика вивчення дієслова в контексті інших частин мови

Призначення методики вивчення морфології полягає у забезпеченні системно-структурного підходу під час навчання української мови, адже опанування і засвоєння інших розділів мовознавчої науки: фонетики, лексикології, словотвору, орфографії, пунктуації – можливе лише за врахування їхнього нерозривного зв'язку з морфологією. Як відомо, граматика, з усім її різноманіттям зв'язків та закономірностей, має безпосередній чи опосередкований вплив на граматичне оформлення тих чи тих лексичних та фразеологічних одиниць, на специфіку функціонування звукової будови мови. У процесі засвоєння морфології здобувачі шкільної освіти набувають системних знань про мову, її структурні рівні, ознайомлюються із закономірностями функціонування лексико-граматичних класів слів, що сприяє їхньому розумовому розвитку, набуттю практичних умінь, що слугують підґрунтям для опанування орфографічних і пунктуаційних правил, культури усного та писемного мовлення, становленню тих чи тих правописних, комунікативних та інших умінь і навичок.

Теоретичне підґрунтя в навчанні морфології української мови заклали О. Біляєв, В. Горяний, Н. Грипас, В. Мельничайко, М. Пентилюк, М. Плющ . У двоє останніх десятиріч активно працюють у царині методики навчання української морфології М. Пентилюк, С. Караман, О.Караман, О. Горошкіна, Н. Голуб, О. Пометун та інші відомі лінгводидакти.

Чинні модельні програми з української мови зорієнтовані на традиційне вивчення граматики. У шкільному курсі морфології слово кваліфіковано як носія морфологічних категорій і системи форм. Центральне місце в

морфології відведено частинам мови як граматичним класам слів, їхнім морфологічним категоріям і системі словозміни. Вивчення розділу «Морфологія» здобувачі освіти розпочинають зі з'ясування проблеми поділу слів на частини мови й ознайомлення з критеріями, які лежать в основі їхнього поділу; з диференціації частин мови на самостійні та службові. Далі учнів ознайомлюють з інформацією про розподіл самостійних частиномовних класів слів на змінні та незмінні з окресленням їхніх лексичних значень, найважливіших морфологічних ознак, синтаксичних функцій та словотворчих засобів; про службові частини мови, їхні граматичні значення, будову, синтаксичне використання; про вигуки та звуконаслідувальні слова. Здобувачі освіти також дізнаються про те, що традиційно статус частин мови отримали 10 лексико-граматичних класів слів, опанують їхні спільні та відмінні лексичні та граматичні ознаки, синтаксичні функції та специфічні словотворчі засоби і виробляють низку умінь і навичок, пов'язаних з розпізнаванням частин мови, визначенням їхніх морфологічних ознак, правильним і стилістично доцільним уживанням слів, належних до різних частиномовних класів у текстах того чи того стилю і типу мовлення тощо.

Опанування відомостей морфологічного рівня мовної структури буде «дієвим чинником поглиблення знань і мовного розвитку школярів» за умови органічного поєднання «з матеріалом інших розділів, тобто здійснюватиметься з урахуванням дидактичних принципів наступності і перспективності» [Пентилюк 2011, с. 144]. Зокрема, засвоєння і розуміння частиномовних класів слів з погляду їхнього синтаксичного функціонування розширюватиме знання про способи вираження головних і другорядних членів, засоби зв'язку слів у реченнєвій конструкції і словосполученні, а також поглибить знання про синтаксичну будову мови загалом.

Щоб усвідомлення і засвоєння матеріалу про частиномовний поділ слів було цілісним і повним важливо паралельно на гурткових заняттях чи мовних секціях заглибитись у лінгвістичну теорію для ознайомлення здобувачів шкільної освіти з розмаїттям частиномовних класифікацій, докладно

схарактеризованих у класичній та новітній лінгвістиці, а також для системного ознайомлення з критеріями виокремлення частин мови. Учні мають зрозуміти, що лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний і додатковий – словотвірний критерії однаковою мірою не можна застосувати для всіх слів, а це дасть змогу сприйняти і усвідомити інформацію про окремі частиномовні класи – вигуки, прийменники, частки, сполучники, яким деякі науковці не надають статусу частин мови.

Здобувачі освіти також мають знати авторитетні новітні граматичні описи української мови, які засвідчують високий рівень розвитку сучасної граматичної науки, та, на противагу традиційним класичним джерелам, подають неоднаковий кількісно-якісний склад лексико-граматичних класів слів. В усталеній традиційній класифікації, уміщеній у шкільних підручниках і в більшості навчальних вишівських праць, здійснений докладний аналіз 10 частин мови, у класифікації, репрезентованій у працях М. Жовтобрюха та Б. Кулика, виокремлено 12 частиномовних класів слів; класифікація І. Вихованця обмежується 5 частинами мови, з-поміж яких іменники та дієслова кваліфіковано як центральні частини мови, а прикметникам, числівникам, прислівникам надано статусу периферійних та ін. Така й подібна інформація сприятиме усвідомленому сприйняттю різноманітних поглядів сучасної граматичної теорії, виявленню своїх міркувань на неоднозначно схарактеризовані в науковій та навчально-методичній літературі мовознавчі проблеми, зніматиме невідповідності й неузгодженості, виявлені між шкільною практикою і вишівською мовознавчою освітою.

Очікувані результати, задекларовані в чинній модельній програмі Н. Голуб і О. Горошкіної, передбачають організацію діяльності здобувачів освіти, зокрема мотивацію, постановку цілей, планування, прогнозування, контролювання, здійснення рефлексії, коригування, що дасть змогу здійснювати за конкретними ознаками поділ частин мови на самостійні й службові; визначати частиномовну належність слів, пояснювати їхню суть [6 УМД 4.1.2- 1]; створювати невеликі типові повідомлення на спеціальних

цифрових сервісах і в соціальних мережах, використовуючи знання про самотійні та службові частини мови [6 МОВ 3.2.1- 1]; створювати й самотійно представляти в простий спосіб тексти на передбачену тематику, комунікативно доречно використовуючи самотійні частини мови [6 МОВ 3.1.2]; збагачувати власне мовлення, використовуючи різні джерела [6 МОВ 4.2.4] та ін.

Організаційна діяльність, яку вирізняють Н. Голуб і О. Горошкіна - автори МНП УМ 2023 з-поміж інших видів навчальної діяльності, безпосередньо стосується цілевизначень; припущень; планувань; організації роботи; самоконтролю, рефлексій; *пізнавальна діяльність* – розподілу спільнокореневих слів на частини мови; розподілу службових частин мови відповідно до їхніх функцій; самотійного добору прикладів тощо; *текстова діяльність*, пов'язана з розпізнаванням у різностильових текстах частин мови з урахуванням їхніх змістових та граматичних особливостей; виписуванням слів, обґрунтуванням їхньої частиномовної належності; редагуванням текстів з метою уникнення невиправданого повторення самотійних і службових частин мови; складанням речень, написанням есе тощо; *мовленнєва діяльність* має безпосередній стосунок до усного висловлення на відповідну тематику; до коментаря з обраної проблеми і т. ін.

Методика вивчення частиномовних класів слів має опертям усталені в сучасній шкільній практиці специфічні принципи. Доцільно вивчати частини мови не ізольовано, а на тлі уже опанованих розділів: фонетичного, лексичного, словотвірного тощо; важливо враховувати органічний взаємозв'язок морфології і синтаксису, без розуміння цього неможливе усвідомлене засвоєння усього граматичного пласту, тому вивчення частин мови має обов'язково ґрунтуватися на синтаксичній основі; процес засвоєння системи відмінювання слів, належних до різних частиномовних класів, має відбуватися з урахуванням орфографічних правил тощо. Усвідомлений процес опанування теоретичних знань про частини мови, становлення в здобувачів шкільної освіти необхідних практичних умінь і навичок, можливий лише за доцільного використання специфічних прийомів,

із-поміж яких: морфологічний розбір слова як частини мови за передбаченою схемою; диференціація однакових за звуковим складом слів, належних до різних частин мови; постановка слова в потрібній формі, зіставлення граматичних форм, заміна одних форм іншими; уведення певних форм слів до складу словосполучень і речень; уміння послуговуватись паралельними морфологічними формами; програмування алгоритмізація, складання таблиць, заповнення готових таблиць тощо [Пентилюк 2011, с. 145].

Опанування частиномовних класів слів, властивих їм граматичних категорій, притаманних синтаксичних функцій слів у реченні закладають підґрунтя для успішного опрацювання і засвоєння всього масиву матеріалу із морфології та синтаксису.

Ще в початковій шкільній ланці здобувачі освіти ознайомлюються з інформацією про частиномовні класи слів, їхні основні граматичні ознаки, синтаксичні функції, що слугує основою для формування навичок використання того чи того слова, тієї чи тієї граматичної форми. сприяє усвідомленому засвоєнню нового матеріалу: вивченню частин мови з опертям на їхні функції, передбачає різноманітні аспекти спілкування, а також сприяє становленню необхідних умінь і навичок, що дають змогу доречно використовувати розмаїття частиномовних засобів у мовленнєвому процесі.

Сприйняття нового матеріалу в середній шкільній ланці (шостий і сьомий класи) відбувається на вже виробленій основі, що сприяє усвідомленому вивченню частин мови з опертям на їхні функції, передбачає різноманітні аспекти спілкування, а також формує необхідні уміння й навички, спрямовані на удосконалення логічного мислення, доречне використання розмаїття частиномовних засобів у процесі спілкування.

Частини мови спеціалізовані на виконанні визначальної в тексті комунікативної функції. Крім того, вони також можуть надавати текстові різного стилістичного забарвлення, виконуючи за таких умов додаткову, стилістичну, функцію – слугувати виражальними мовними засобами. Важливо, щоб здобувачі освіти вміли визначати стилістичні функції слів, належних до

різних повнозначних та неповнозначних частиномовних класів, знаходити в текстах морфологічні синоніми, різні за засобами граматичного вираження, стилістичного маркування тощо.

Процес засвоєння загальних відомостей про морфологічний рівень мають супроводжувати таблиці узагальнювального характеру, схеми-конспекти, різнотипні пошукові завдання з опорою на широкий спектр різностильового текстового матеріалу сучасної української мови і т. ін., що сприятиме подальшому усвідомленому формуванню необхідних умінь та навички, пов'язаних з розрізненням частиномовних класів слів, визначенню спільних та відмінних граматичних ознак, синтаксичних функцій, особливостей словотворення тощо. Опанування будь-якої частини мови має відбуватися через усвідомлення її логічної структури, що дасть змогу розвинути цілісне уявлення про найважливіші лексичні та граматичні (морфологічні) риси тих чи тих частиномовних класів слів. Тому в узагальнювальних таблицях варто передусім робити акцент на більш загальних, родових поняттях, а потім для уточнення, конкретизації характеризувати часткові, видові поняття з окресленням їхніх істотних ознак.

Вивчення морфології у 6-му класі має опертись на залишкові знання учнів, здобуті ще в початковій школі. Під час з'ясування ознак, що лежать в основі розрізнення частин мови учителям важливо наголошувати на загальних значеннях конкретних слів та на тих запитаннях, на які вони відповідають. Метод бесіди та аналізу мовних явищ тут застосувати найдоречніше. Він допоможе скласти таблицю, у якій репрезентовані частини мови, окреслене їхнє лексичне значення, дібрані приклади-ілюстрації частиномовних класів слів.

Учні повинні зрозуміти, що одне й те саме питання можна поставити до неоднакових за семантичним наповненням слів, належних до різних частиномовних класів. Наприклад, на питання *хто? що?* відповідають не лише іменники, а й деякі розряди займенників (особові, неозначені та ін.); а питання *який?* ставимо і до прикметників, і до порядкових числівників, і до деяких розрядів займенників (питально-відносних, неозначених, присвійних тощо)

тощо. Тому частиномовний розподіл потрібно здійснювати з опертям не лише на один семантичний критерій, а важливо брати до уваги також морфологічний та синтаксичний, а в спірних випадках – ще й словотвірний критерії.

Під час диференціації слів на частини мови важливо брати до уваги структурно-семантичний підхід, який у комплексі враховує і особливості семантики, і спосіб уживання, і низку формальних ознак, притаманних словам як окремим граматичним класам тощо. Здобувачі шкільної освіти мають усвідомити, що в мові є багато слів, у яких зміст і форма не виявляють цілковитої відповідності. Це передусім стосується слів *зелень*, *мудрість*, *вірність*, *старість* та ін., що в широкому розумінні слугують носіями ознаки; *читання*, *молотьба*, *виховання*, *просьба*, що мають значення дії; *одиниця*, *п'ятірка*, *п'ятірна*, *половина*, *чверть*, що реалізують семантику кількості. Але, попри різне семантичне наповнення, всі вони належать до класу іменників.

Ще в початковій ланці учні опановують загальні відомості про дієслово як окрему частину мови. У середній ланці (7 клас) вивчення розділів «Морфологія. Орфографія» розпочинається темою «Дієслово». На засвоєння матеріалу про дієслово відведено 14 год + 2 (есе + узагальнення). Змістом навчального предмета передбачено вивчення лексико-граматичного класу з опертям на його функційний потенціал. У процесі опрацювання нового матеріалу здобувачі шкільної освіти набувають системних знань та умінь, необхідних для розрізнення форм дієслова (неозначеної форми дієслова, особових форм, дієприкметника, дієприслівника, дієслівних форм на -но, -то); диференціації дієслів; розуміння їхньої значеннєвої специфіки, морфологічних ознак синтаксичної ролі; правильного визначення виду, часу та способу; опанування основних правил дієвідмінювання й написання дієслівних форм; виявлення специфіки неозначеної форми дієслова та її аналізу на тлі інших дієслівних форм; тлумачення умовного та наказового способів, з'ясування особливостей їхнього творення; кваліфікації безособових дієслів, дієслівних форм на -но, -то; виявлення способів творення та засвоєння правопису дієслів, окремих дієслівних форм, у яких виявлено розбіжності між вимовою та написанням.

Опанування функційних спроможностей дієслів відкриє можливості для свідомого засвоєння граматичних норм і правил, які реалізуються через уміння вживати одні дієслівні форми замість інших (наприклад, інфінітив замість умовного чи наказового способу) або одні часово-способові форми замість інших тощо, увиразнення думки, уникнення недоречних повторів, доречне слововживання, розвиток мовлення здобувачів шкільної освіти тощо. Навчальний процес має бути спрямований на те, щоб учні зрозуміли основне призначення дієслів – передавати рух, дію, процес, стан, позначати швидку зміну подій і т. ін. На актуалізацію знань і набуття необхідних умінь спрямована солідна джерельна база: тексти-розповіді тексти-роздуми; прислів'я, приказки, крилаті вислови, загадки, сентенції тощо, якою важливо активно послуговуватись у процесі вивчення дієслова. У чинних підручниках для шкіл з українською мовою навчання під час вивчення визначень частин мови здебільшого запропоновано індуктивний метод, що сприяє розумінню загальних тверджень про той чи той граматичний клас слів на основі аналізу конкретних лексичних, морфологічних, синтаксичних та інших притаманних їм ознак; синтезові відомостей передуює аналітична робота, роз'яснення суттєвих ознак того чи того поняття на зрозумілих, доступних прикладах [МНУМ].

Сприятиме закріпленню знань і виробленню необхідних граматичних умінь і навичок вдало дібрана система тренувальних вправ, що стосуються дієвідмінювання дієслів, правопису дієслів, окремих дієслівних форм, зокрема і тих, що виявляють розбіжності у вимові й написанні, морфологічного аналізу дієслова за визначеною схемою, появи нових слів, утворених за допомогою різних словотвірних засобів, заміни одних форм іншими, засвоєння паралельних морфологічних форм тощо.

Щоб учні навчилися усвідомлено засвоювати важливі програмові поняття морфологічного мовного рівня, учитель має спонукати їх повсякчас бути спостережливими, уміти здійснювати диференціацію будь-якого визначення на складники, рухаючись від одиничного до загального, від практики до теорії, самостійно добирати ілюстрації, працювати з різними джерелами інформації,

мати власний погляд на складні проблеми граматики тощо. У школі під час вивчення дієслова важливо приділяти увагу ідеї інтеграції; пропонувати такі завдання, які виходять за межі формальної роботи з підручником; тут можуть бути корисними будь-які проєктні групові завдання, які сприятимуть розвитку творчого потенціалу здобувачів освіти, створюватимуть нові умови для формування важливих умінь і навичок; можна також пропонувати дітям самостійно чи в команді готувати і проводити презентації певних тем, що слугуватимуть спробою публічно репрезентувати свої міркування й результати своєї праці і в подальшому уникати тих чи тих помилок. Важливо на уроках української мови пропонувати такі види роботи, які будуть цікавими і захопливими для здобувачів шкільної освіти, закладуть підґрунтя для набуття soft skills, розвинути здатність бути креативними, адекватно реагувати на різні виклики в нестандартних ситуаціях, працювати в команді, знаходити спільні рішення, бути відповідальними за вчинені дії тощо.

Граматичні параметри тих чи тих слів, окремих словоформ усебічно не можна вивчити без опертя на текст, тому логічно вивчати морфологію в контексті синтаксису. Функції слів, окремих словоформ, зумовлені звичайно їхньою частиномовною належністю, слугують невід'ємною рисою того чи того морфологічного класу слів.

Усебічне вивчення частиномовних класів слів обов'язково враховує ретельний аналіз синтаксичних функцій слів у межах кожного лексико-граматичного класу з послідовним широким залученням низки понять і термінів, з-поміж яких члени речення, головні і другорядні члени речення, підмет, присудок, додаток, означення, обставина, форма підрядного зв'язку, узгодження, керування, прилягання та ін., що віддзеркалюють їхні зв'язки з іншими словами в словосполученні й реченні тощо.

Лише на синтаксичному мовному тлі можливе усвідомлене засвоєння та доречне використання засобів стилістики у розділі морфологія. Тільки комплексний підхід, що ґрунтується на врахуванні синтаксичних зв'язків слів та їхніх форм, важливий для успішного виконання завдань, спрямованих на

закріплення теоретичних відомостей, набуття умінь і навичок зв'язного мовлення, підвищення учнівської мовної культури.

Важливо, щоб навчально-дослідна робота здобувачів шкільної освіти ґрунтувалася не лише на традиційних, але й на нетрадиційних лінгвістичних теоріях. На аргументоване переконання І. Вихованця, «нещодавно, якесь десятиріччя-два тому, лінгвісти-теоретики вважали проблематику морфології традиційною, а отже, незначущою. Тепер морфологія здобуває гідне місце в теоретичних зацікавленнях мовознавців, тому що саме в ній укарбовано розмаїття й неповторні вияви мовної структури. Вона стає випробовуванням нових теоретичних концепцій і творчих пошуків» [Вихованець 2004, с. 6], з якими потрібно ознайомлювати школярів в позаурочний час. Актуалізують дослідження здобувачів освіти авторитетні новітні граматичні описи української мови, які вирізняються на тлі інших морфологічних студій виразним функційно-категорійним підходом, зреалізованим у морфолого-синтаксичній концепції і послідовно застосованим у вирішенні й аналізі частиномовних одиниць, слів-морфем, слів-речень і морфологічних категорій усіх виділених відповідно до морфолого-синтаксичної концепції частин мови [Вихованець, Городенська.2004; Вихованець, Городенська, Загнітко, Соколова 2017 та ін.]. Юні дослідники також можуть вивчати проблемні питання частиномовних класів слів з опорою на новітній лінгвістичний досвід, зосереджуючи увагу на докладному аналізі центральних і периферійних частин мови, окреслювати їхні граматичні ознаки, особливості лексичного значення, специфіку синтаксичних функцій, опрацьовувати проблематику міжчастининомовних переходів тощо. Результатом таких досліджень здобувачів шкільної освіти можуть стати їхні виступи на шкільній конференції із власною розвідкою, написання наукових праць та подальші їхні апробування на конкурсах наукових робіт у профільних секціях і т. ін.

2.3. Методи навчання дієслова в системі компетентнісної освіти

Вивчення дієслова в системі компетентнісної освіти як визначальної в умовах НУШ ґрунтується на переосмисленні підходів, які передбачають зміну пріоритетів у навчанні морфології: з накопичення знань фокус зміщується на формування ключових компетентностей. Опанування дієслова як частини мови в системі навчання НУШ реалізується через баланс між засвоєнням граматичних знань та набуттям практичних компетентностей і здійснюється через використання традиційних та інноваційних методів. Щоб здобувачі освіти ґрунтовно засвоїли теоретичний матеріал про лексико-граматичний клас дієслів, його семантику, граматичні категорії, синтаксичну роль тощо, учителям важливо послуговуватись традиційними методиками, що спрямовані на формування знань, умінь і навичок. За таких умов доцільно використовувати пояснювально-ілюстративний метод (наприклад, у процесі вивчення часу, способу, дієвідмін на основі класичних прикладів).

Системне теоретичне підґрунтя, швидке засвоєння правил граматичного та орфографічного характеру закладе пояснювально-ілюстративний метод. Його доцільно використовувати у процесі вивчення видо-часово-способових категорій дієслова, визначення дієвідмін на основі класичних прикладів тощо. Аналітичні навички та системне мислення допоможе розвинути метод розбору дієслова як частини мови за запропонованою схемою. Закріплює вміння та навички застосування правил, доводячи їх до автоматизму, метод репродуктивних вправ, який доцільно використовувати під час виконання однотипних завдань, пов'язаних зі списуванням, вставленням пропущених літер, дієвідмінюванням дієслів і т. ін.

Отже, традиційні методи як запорука та основа ґрунтовних точних знань, роблять акцент на теоретико-методологічному підґрунті мови й уможлиблюють правильність, точність, грамотність і коректність спілкування.

Інноваційні підходи як визначальні в діяльності НУШ спрямовані на розвиток критичного мислення, комунікативних вмінь та навичок

застосовувати знання у важливих життєвих ситуаціях. Вони стимулюють учнів використовувати дієслово як інструмент для вирішення практичних, творчих та комунікативних завдань. З-поміж інноваційних методів у процесі вивчення дієслова в 7 класі варто застосовувати **ігрові технології (гейміфікацію), технологію критичного мислення, проєктну діяльність, майндмен (інтелект-карти), скрайбінг** тощо.

Метод ігрових технологій (гейміфікація) підвищує внутрішню мотивацію здобувачів освіти до вивчення матеріалу. Спрямований на досягнення конкретних реальних цілей, він стимулює до навчання упродовж життя та сприяє становленню соціальної компетентності. У процесі вивчення дієслова цей метод реалізується через квести, вікторини, рольові ігри, що вимагають швидкого й доречного використання видо-часово-способових дієслівних форм тощо.

Технологія критичного мислення, спрямована на розвиток навичок аналізу та обґрунтування доцільності вживання того чи того дієслова з-поміж низки варіантів з погляду його активного чи пасивного вживання, походження, стилістичного маркування тощо; становлення критичного мислення, уміння вчитися. Для оцінки дієслів у тексті, доцільності їх уживання в конкретному мовленнєвому акті можна використати прийом «Шість капелюхів», для аналізу причиново-наслідкових зв'язків дії «Фішбоун» тощо).

Метод проєктної діяльності спрямований на забезпечення практичного застосування знань; на розвиток навичок співпраці тощо. Учень самостійно планує, співпрацює та презентує результат своєї діяльності – міні-проєкти: «Роль дієслова в рекламних слоганах», «Сценарій мого дня» і т. ін., використовуючи різноманітні видо-часово-способові форми дієслова для опису дій, подій, процесів, станів тощо. Така діяльність передусім спрямована на розвиток комунікативної та інформаційно-цифрової компетентності, а також підприємливості.

Метод інтелект-карт (Mind Map) передбачає створення ментальних карт для класифікації визначальних морфологічних категорій дієслова;

з'ясування його синтаксичної ролі, особливостей семантики тощо. Використання онлайн-інструментів необхідне для візуального пояснення правил, пов'язаних з написанням, дієвідмінюванням дієслова тощо. Воно систематизує й узагальнює матеріал, сприяючи кращому запам'ятовуванню за рахунок зорової пам'яті.

Методом скрайбінгу можна скористатись для створення візуальних «формул», що ілюструють правопис дієслова (наприклад, особливості написання *не* з дієсловами) або схем для класифікації його морфологічних категорій тощо. Це своєрідна техніка презентації, що поєднує усну розповідь з паралельною візуалізацією, розповідь актуалізується через малюнки, схеми, ключові слова, які потрібно наносити на дошку або аркуш паперу «на льоту». Одночасне задіявання слуху, зору та уяви сприяє кращому усвідомленню та запам'ятовуванню інформації, робить процес навчання яскравішим та ефективнішим. Методи візуалізації сприяють становленню інформаційно-цифрової компетентності, розвивають уміння вчитися тощо.

Якщо традиційні методи слід використовувати для усвідомлення і засвоєння нових граматичних одиниць та категорій, а також для контролю знань, то інноваційні методи спрямовані на закріплення, відпрацювання та творче осмислення і й подальше застосування знань, умінь і навичок в різних життєвих ситуаціях. Найоптимальніше використовувати у процесі вивчення дієслова інтеграцію, компетентісно орієнтований синтез методів – поєднання традиційних методів для забезпечення міцності теоретичної бази та інноваційних методів для розвитку навичок практичного застосування.

Висновки до другого розділу

Нові підходи до навчання української мови в НУШ орієнтують зосередитись на налагодженні співпраці вчителя та учнів, на пріоритетах навчання, на виборі таких методів, прийомів і засобів навчання, які надаватимуть знанням функційності, а процесу засвоєння навчального

матеріалу – умотивованості, сприятимуть установленню нерозривних зв'язків між результатом учіння і тими необхідними знаннями, які сприятимуть особистісному розвитку учнів, набуттю духовно-морального досвіду, необхідного для становлення громадянина і входження його в соціум.

Усвідомлений процес засвоєння важливих програмових дефініцій морфологічного мовного рівня сприятиме умінню диференціювати поняття на складники, рухаючись від одиничного до загального, від практики до теорії, самостійно добирати ілюстрації, працювати з різними джерелами інформації, мати власний погляд на складні проблеми морфології тощо.

У процесі вивчення дієслова учителіві потрібно оптимально використовувати традиційні та інноваційні методи, поступово переходячи від знань до вмінь діяти, знаходити практичне застосування набутим знанням. Важливо, щоб здобувачі шкільної освіти не лише механічно засвоїли ті чи ті правила, найголовніше в роботі з дієсловом навчити дітей усвідомити його силу та динаміку, призначення в системі мови, засвоїти його визначальну роль у процесі мислиннево-мовленнєвої діяльності.

Безперечно, важливо пропонувати такі види роботи, що будуть викликати зацікавлення і спостережливість у здобувачів шкільної освіти, сприятимуть розвитку їхнього творчого потенціалу, створюватимуть нові умови для формування важливих умінь і навичок, закладуть підґрунтя для набуття soft skills, розвиватимуть здатність бути креативними, адекватно реагувати на різні виклики в нестандартних ситуаціях, працювати в команді, знаходити спільні рішення, бути відповідальними за вчинені дії тощо.

РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДІЄСЛОВА В КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТІСНОЇ ПАРАДИГМИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НУШ

3.1. Компетентісно орієнтоване навчання української мови в ЗЗСО

З-поміж новацій НУШ чільне місце відведено компетентісному підходові, що реалізується протягом усього навчання в школі. Він передбачає формування випускника, який буде конкурентноздатним у реаліях 21-го століття, формування цілісної різнобічної особистості, патріота з активною життєвою позицією, інноватора, здатного змінити довкілля. Серед основних компетентностей, яких мають набути випускники НУШ, особливе місце посідають компетентності, що пов'язані з вільним володінням державною мовою, здатністю спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; інноваційністю; інформаційно-комунікативною компетентністю; навчанням впродовж життя і т. ін. НУШ].

Крім того, здобувачі шкільної освіти протягом навчання в школі мають набути наскрізних умінь (soft skills): критично й системно мислити, виявляти здатність співпрацювати з іншими людьми, здатність оцінювати ризики, ухвалювати рішення, вміння керувати емоціями, виявляти ініціативність, творчість, вміння висловлювати власну думку усно й письмово, логічно обґрунтовувати свої міркування, розв'язувати проблеми, раціонально використовувати час тощо. Ці навички учні повинні розвивати на кожному уроці з будь-якого предмета. Адже набуті з різних дисциплін знання та навички допоможуть здобувачам освіти як у вирішенні невідкладних проблем, так і в довгостроковій перспективі матимуть свою ефективність та гнучкість під час вирішення нових викликів.

Державний стандарт базової середньої освіти виокремлює мовно-літературну галузь із-поміж інших восьми освітніх галузей: математичної, природничої,

технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язберезувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізичної культури. Кожна освітня галузь характеризується: метою, єдиною для всіх рівнів загальної середньої освіти; компетентнісним потенціалом, що позначає здатність кожної освітньої галузі формувати всі ключові компетентності через розвиток умінь і ставлень та базові знання; обов'язковими результатами навчання учнів; рекомендованою, мінімальною та максимальною кількістю навчальних годин за циклами навчання (5-6, 7-9 класи) [ДСБСО].

Мету мовно-літературної освітньої галузі загалом Н. Голуб та О. Горошкіна вбачають у розвитку «компетентних мовців і читачів із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою, читають інформаційні та художні тексти, зокрема класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжних), здатні спілкуватися мовами корінних народів і національних меншин, іноземними мовами для духовного, культурного та національного самовираження та міжкультурного діалогу, для збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування ціннісних орієнтацій і ставлень» [МНП УМ 2023].

Невід'ємним компонентом мовно-літературної галузі в загальній середній освіті є українська мова, *метою навчання* якої є «формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості» [МНП УМ 2021].

Меті навчального предмета підпорядковані його завдання, які забезпечують вільне, комунікативно доцільне використання засобів української мови, виховання свідомого прагнення до вивчення української мови; формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, розвиток мислення, пам'яті, творчих здібностей, естетичних почуттів, самоповаги та впевненості в собі. Здобуті у школі знання у майбутньому мають слугувати «інструментом у розв'язанні життєвих проблем, засобом особистісного розвитку, соціалізації учнів,

успішного професійного становлення та облаштування свого життя» [МНП УМ 2021].

Навчання української мови у школі реалізується з опертям на модельні програми (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д. та автори: Голуб Н. Б., Горошкіна О. М), рекомендовані Міністерством освіти і науки України для закладів загальної середньої школи, які розроблені на основі Державного стандарту базової середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898.

Запропоновані модельні програми побудовані на засадах цінностей українського народу, вони пронують особистісно зорієнтований, компетентнісний, аксіологічний, діяльнісний, інтегративний підходи з конкретною реалізацію вимог до обов'язкових результатів навчання мовно-літературній освітній галузі; передбачають зв'язок між циклами навчання; ураховують компетентнісний потенціал мовно-літературної освітньої галузі.

О. Заболотний та його співавтори акцентують увагу на очікуваних результатах навчання учнів, змісті навчального предмета та видах навчальної діяльності учнів. Очікувані результати навчання учнів, співвідносні з обов'язковими результатами навчання, які визначені в Державному стандарті,— це результати, які здобувачі освіти мають досягти на певному етапі освітнього процесу. Досягнення очікуваних результатів навчання учнів корелює зі структуруванням змісту навчального предмета з використанням розділів, тем / тематик. Це сприятиме засвоєнню учнями змісту запропонованого навчального матеріалу за певний період навчання в процесі досягнення очікуваних результатів. На уроці української мови педагог може використовувати з-поміж запропонованих у програмі видів навчальної діяльності ті, що, на його переконання, найбільш актуальні й корисні. Крім того, учитель може самостійно обирати теми висловлень і, безперечно, змінювати запропоновані. Окремо виділено види діяльності, які варто використовувати на традиційних уроках розвитку мовлення. Кожен розділ та підрозділ містить ціннісні

орієнтири, що допоможе вчителю зорієнтуватися в тематиці творчих робіт і дидактичного матеріалу, сприятиме урізноманітненню і структуруванню навчальної діяльності, дасть змогу сформувати у здобувачів шкільної освіти компетентності, які сприятимуть успішній самореалізації в соціумі. Характерно, що пропоновані види діяльності не обмежують академічної свободи педагога. За його бажанням наведені переліки можна змінювати, доповнюючи або скорочуючи їх [МНП УМ 2021].

Аналізована модельна програма, базована на Концепції НУШ, що акцентує увагу на формуванні ціннісних ставлень і суджень, які стануть підґрунтям для щасливого особистого життя та сприятимуть успішній взаємодії особистості з суспільством. Категорія «ціннісні орієнтири особистості» зреалізована у трьох складниках: *пізнавальному*, що передбачає усвідомлення сутності явища, виявлення його якостей, властивостей, ознак тощо; *емоційному*, що пов'язаний з розумінням цінності того чи того явища, предмета і т. ін.; *мотиваційному*, що реалізується через готовність діяти відповідно до усвідомленої цінності в тій чи тій ситуації вибору.

Автори зазначеної програми наголошують на тому, що знання української мови сприяють естетичному самовираженню особистості, її самоствердженню, активній участі в різних формах життя суспільства, дають можливість досягнути мікро- й макросвіт і т. ін. На уроках української мови потрібно плекати українську ідентичність, зокрема, формувати свідомого громадянина України, що має почуття любові до Батьківщини, природи, пам'яток старовини, розвивати загальнолюдські морально-етичні риси, сприяти утвердженню гуманістичної моралі – основи громадянського суспільства. Важливо, щоб вивчення української мови мало опорою принцип народності, який допоможе прищепити любов до мови, слова через використання всіх видів і жанрів народної творчості, засвоєння учнями народного мовленнєвого етикету, це зробить мову зрозумілішою, цікавішою і доступнішою для дітей. Активне послуговування прислів'ями та приказками допоможе не лише зробити уроки

емоційно насиченими, а й дасть змогу школярам навчитись краще і лаконічніше висловлювати свої міркування, розвивати уявлення, збагачувати усне мовлення. Важливе місце на уроках української мови потрібно відводити культурологічним проблемам, що сприяють кращому пізнанню світу, його духовних і моральних цінностей, вчать глибшому усвідомленню ролі рідної мови в розвиткові й самовдосконаленні кожного учня.

Задекларовані ціннісні орієнтири сприяють соціалізації особистості, усвідомленому досягненню національної мовної картини світу, сприйняттю соціокультурних та інших відомостей. Матеріал сучасного уроку української мови обов'язково повинен бути спрямований на: виховання всебічно розвиненої мовної особистості, національно-свідомого громадянина України; реалізацію комунікативно-діяльнісного, функційно-стилістичного та інших аспектів навчання; розвиток пізнавальних і творчих здібностей учасників освітнього процесу; актуалізацію всіх видів мовленнєвої діяльності; морально-етичне та естетичне виховання, реалізацію практичної спрямованості навчання; послуговування активними інноваційними формами, методами, прийомами навчання; інтегральність через реалізацію внутрішніх і міжпредметних зв'язків; оптимізацію змісту уроку з опертям на особистісний підхід до навчання. Досягненню задекларованої мети навчання української мови сприятиме чергування різних методів, форм та прийомів психолого-педагогічної підтримки діяльності школярів, а саме: застосування заохочувальних моментів; спонукання до створення яскравих навчально-образних уявлень; використання навчально-пізнавальної гри; створення ситуації успіху, формування різних проблемних ситуацій; спонукання до альтернативних рішень; виконання творчих завдань; робота в парах, малих групах тощо.

Ефективний освітній процес можливий лише за використання компетентнісного підходу, що зміщує акценти «із накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на вироблення і розвиток умінь діяти, застосовувати досвід у конкретних умовах» [МНП УМ 2021].

Набуті в процесі навчання компетентності сприятимуть усуненню невідповідностей між комплексом засвоєних теоретичних відомостей та їхнім використанням у конкретних життєвих ситуаціях для розв'язання важливих завдань, пов'язаних з умінням диференціювати об'єкти, ознаки, якості, властивості; встановлювати й пояснювати причини та наслідки подій; аналізувати процеси, явища, вчинки; ефективно працювати над створенням проектів, моделюванням різножанрових текстів; мати власну думку на конкретні події, ситуації, вчинки, виважено висновкувати; брати участь у розв'язанні колективних проблем, навчальних завдань і та ін.

Принципову відмінність запропонованої модельної програми Н. Голуб і О. Горошкіна вбачають у зміні «пріоритетів у формуванні змісту, структури й результатів. Вивчення української мови як шкільного предмета передбачає не лише засвоєння системи знань теорії мови, формування вмінь і навичок, що по суті становлять інструментальну основу компетентності, а передусім особистісний розвиток учня, набуття духовно-морального досвіду, важливого для становлення громадянина і входження його в соціум. Зміни в змістовому компоненті спричинені намірами надати знанням функційності, а процесу засвоєння їх – умотивованості, установити зв'язки між результатом (продуктом) учіння і тим, заради чого учіння має сенс» [МНП УМ 2023].

Три ключові компоненти («Очікувані результати» (1), «Зміст навчального предмета» (2) і «Види навчальної діяльності» (3)), на переконання авторів аналізованої модельної програми, формують вертикаль у структурі програми, а відповідно три змістові лінії: мовна, мовленнєва та соціокультурна – вибудовують її горизонталь.

Змістовий компонент програми реалізується через *предметний, метапредметний й компетентнісний блоки*. Предметний блок – мовна змістова лінія – прогнозує знання розділів, що мають безпосередній стосунок до мови як системи, до мовних одиниць усіх рівнів, з усвідомленням їхніх характерних ознак та функцій у процесі мовлення; до мови як віддзеркалення національної картини світу; до мовної норми в проекції на її динамічний характер; до

різнотипних помилок; до засобів виразності, до формування відповідних умінь, спрямованих на досягнення предметних результатів.

Метапредметний блок – мовленнєва змістова лінія – пов'язаний зі відомостями про інформацію, текст (складне синтаксичне ціле), комунікацію й мовленнєві жанри, формування відповідних умінь, спрямованих на досягнення метапредметних результатів. Компетентнісний блок – соціокультурна змістова лінія – акцентує увагу на ролі суб'єктів освітньої діяльності, на формуванні ключових компетентностей та досягненні особистісних результатів. Цей блок співвідносний з компетентнісним потенціалом галузі, репрезентованим у Додатку 1. Державного стандарту.

До засобів досягнення очікуваних результатів належать тексти підручників, навчальні та практичні посібники, компетентнісно орієнтовані методики. Шляхи реалізації програми її автори вбачають у створенні сприятливого для здобувачів шкільної освіти мовного середовища в родині, у школі, в суспільстві, у зміні ставлень (учня до себе як суб'єкта шкільної мовної освіти; учня і вчителя до української мови; учителя до учня не як до об'єкта, як це було раніше, а як до повноправного суб'єкта освітнього процесу); у перегляді показників навчальних досягнень школярів; формуванні стійких зовнішніх і внутрішніх мотивацій; застосуванні особистісно й компетентнісно орієнтованих методик; якісній сучасній навчальній і методичній продукції [МНП УМ 2023].

Поставлено нові акценти у навчанні української мови. Це передусім «вихід за межі академічності курсу», що передбачає зміну уявлень здобувачів шкільної освіти про мову, розуміння мови не тільки як складної системи, а як живого організму, багатовікового носія мудрості, хранительки унікальної української культури, надійного інструменту пізнання й порозуміння між комунікантами, ефективного засобу самовираження, джерела морально-етичних цінностей, виразника естетичної насолоди. Розуміння і засвоєння фонетичних, орфоепічних, лексичних, фразеологічних, граматичних норм з усвідомленням їхньої динаміки, дотримання правил гармонійного спілкування,

активне використання мови в усному та писемному її варіантах гарантує розквіт держави і сприяє збереженню її кордонів. Зміна ставлення до мови як суспільного явища і шкільного предмета сприятиме вихованню нового покоління компетентних носіїв мови, що матимуть прекрасне мовне чуття, сформовані мовні смаки і відзначатимуться мовною стійкістю [МНП УМ 2023].

Необмежені можливості української мови мають спонукати її носіїв до пізнання світу і визначення свого місця в ньому; сприятимуть гармонізації стосунків, досягненню порозуміння; допомагатимуть виражати й обстоювати власну позицію; виважено й об'єктивно висновкувати щодо тих чи тих учинків, ситуацій, явищ, подій тощо; бути сприйнятим і прийнятим у колективі; одержувати естетичну насолоду, здобувати мовні й мовленнєві знання, уміння й навички протягом усього життя.

2.2. Вивчення теми «Дієслово» на тлі чинних модельних навчальних програм «Українська мова. 7-9 класи»

З огляду на важливу роль української мови в розвої суспільства, в державотворчих процесах, в особистісному та професійному зростанні людини українська мова як навчальний предмет є провідним не лише у своїй галузі, а й у системі шкільної освіти загалом.

У чинній модельній програмі, авторами якої є Н. Голуб та О. Горошкіна, йдеться про зміну пріоритетів у формуванні змісту, структури й результатів з акцентом на рівновазі інформаційної та розвивальної функцій у процесі організації навчання української мови та структурування навчального матеріалу.

Н. Голуб та О. Горошкіна пріоритети викладання предмета вбачають у виході «за межі академічності курсу», що, на їхнє переконання, сприятиме не лише засвоєнню системи знань, пов'язаних з теорією мови, формуванню необхідних умінь і навичок як інструментального підґрунтя компетентності, а й слугуватиме рушієм особистісного розвитку здобувачів шкільної освіти, їхнього духовного зростання, морально-етичного й естетичного досвіду тощо.

Концентрично-спіральна структура програми сприятиме поступовому розширенню й поглибленню засвоєнню мовних знань, цілісному, системному набуттю пізнавального досвіду. Здобуті у процесі навчання української мови функційні знання сприятимуть установленню зв'язку «між результатом (продуктом) учіння і тим, заради чого учіння має сенс». Усвідомлення необмежених можливостей мови й активне послуговування багатством мовних виражальних засобів дасть змогу здобувачам освіти чітко висловлювати свою думку, пізнавати світ і бачити себе в ньому, обстоювати власну позицію, критично мислити, давати об'єктивну оцінку тим чи тим вчинкам, подіям, ситуаціям, явищам тощо, учитися гармонізувати стосунки, досягати порозуміння з оточенням, прагнути творчої самореалізації, формувати ціннісні орієнтири, важливі для становлення громадянина, його входження в соціум [МНП УМ 2023].

Аналізована модельна програма з української мови для 7-9 класів має вертикальну та горизонтальну побудову. Вертикаль у структурі програми охоплює три ключові компоненти «Очікувані результати» (1), «Зміст навчального предмета» (2) і «Види навчальної діяльності» (3), а горизонталь – три змістові лінії (мовну, мовленнєву й соціокультурну).

Змістовий компонент програми вибудований з опертям на предметний, метапредметний й компетентнісний блоки. Предметний блок – мовна змістова лінія – стосується знань розділів мови як системи, виокремлення її мовних одиниць різних рівнів, акцент на їхніх характерних ознаках та функціях у мовленні; усвідомлення мови як віддзеркалення картини світу; розуміння мовної норми в її динаміці; виявлення різнотипних помилок; наголошування на засобах виразності, а також на формуванні необхідних умінь та досягненні передбачуваних предметних результатів.

Предметний блок з акцентуванням на мовленнєвій змістовій лінії має на меті ознайомити здобувачів шкільної освіти з важливими для них відомостями про інформацію, текст, комунікацію й мовленнєві жанри, спрямувати становлення і розвиток їхніх знань на відповідних умінь, необхідних для

досягнення метапредметних результатів. Компетентнісний блок – соціокультурна змістова лінія, прогнозуючи діяльність суб'єктів освітньої галузі, спрямовує їх як на формування ключових компетентностей, так і досягнення особистісних результатів. Зауважимо, що засобами досягнення очікуваних результатів слугують тексти підручників, навчальні й практичні посібники й компетентнісно орієнтовані методики.

У сьомому класі вивчення розділів «Морфологія. Орфографія» розпочинається темою «Дієслово», на яку відведено 14 год + 2 (есе + узагальнення). Як уже було зазначено вище, у програмі, авторами якої є Н. Б. Голуб та О. М. Горошкіна *мовна змістова лінія* реалізується через *зміст предмета, види діяльності та очікувані результати*. *Зміст предмета* насамперед передбачає поглиблене повторення вивченого, а також докладне ознайомлення із значеннєвими характеристиками дієслова, його морфологічними ознаками, синтаксичною роллю. Запропоновано також загальний огляд форм дієслова: неозначеної форми дієслова, особових форм, дієприкметника, дієприслівника, дієслівних форм на -но, -то. Крім того, здобувачі освіти докладно вивчають неозначену форму дієслова й на її тлі особові дієслівні форми; доконаний та недоконаний вид. Далі запропоновано подати загальні відомості про способи дієслова з докладним вивченням дійсного способу. На тлі дійсного способу здійснюється цілісне вивчення часів дієслова: теперішнього, минулого, майбутнього (простої і складеної форми) з акцентом на особливостях змінювання дієслів різних часів. Засвоєння правил дієвідмінювання дієслів I та II дієвідмін супроводжується повторенням орфографічних правил (написання *-е* та *-и* в особових закінченнях дієслів). Учні також удокладнено вивчають умовний та наказовий способи, з'ясовуючи специфіку їхнього творення; безособові дієслова, дієслівні форми на -но, -то. Окремої уваги заслуговують теми, що стосуються способів творення дієслів, та їхнього правопису. Передбачене повторення написання *не* з дієсловами, правопис буквосполучень *-ться* і *-ися*, у яких вимова і правопис не збігаються. Окремішньої уваги потребує уживання дієслів у процесі мовлення.

З-поміж видів навчальної діяльності, яка передбачена під час вивчення теми «Дієслово», виокремлено: організаційну, пізнавальну, мовленнєву й текстову. *Організаційна діяльність* реалізується через визначення цілей; вона передбачає планування; організацію роботи; самоконтроль та рефлексію. *Пізнавальна діяльність* пов'язана з усвідомленням лексичних, граматичних і синтаксичних дієслівних ознак; узагальненням вивченого; збагаченням активного словника здобувачів шкільної освіти новими дієсловами, умінням добирати синоніми, антоніми, пароніми до них; пошуком чи моделюванням ситуацій, що передбачають використання різноманітних дієслів; виконання вправ, завдань різного типу і завдань, що вимагають послуговування дієсловами позитивної конотації у процесі міжособистісного спілкування, формують уміння правильно утворювати дієслівні форми і т. ін. *Мовленнєва діяльність* має безпосередній стосунок до усного висловлення з використанням дієслів різних тематичних груп; послуговування дієсловами під час формулювання й обстоювання своїх міркувань, висловлення власного ставлення до тих чи тих життєвих явищ, дій, учинків, а також моральних, суспільних, історичних та інших проблем сучасності тощо. *Текстова діяльність* пов'язана з читанням та переказуванням різностильових текстів, що містять нові слова; заміною в тексті лексичних одиниць; виявленням та аналізом дієслів, різних за семантикою та граматичним оформленням; редагуванням; доповненням; переформатуванням різножанрових текстів; виявленням дієслів, здатних робити процес спілкування гармонійним або, навпаки, перешкоджати гармонійному спілкуванню; складанням й оформленням власного висловлення відповідно до усталених лексичних і граматичних норм; умінням написати есе тощо.

Очікувані результати пов'язані з можливістю творчого використання виражальних можливостей дієслів, виявлення художньо-образного, асоціативного мислення [9 МОВ 4.2.1-1]; розрізнення дієслів на основі аналізу їхніх характерних ознак і функцій у мовленні, виявлення типових закономірності функціонування їх на основі узагальнення власних спостережень

[9 МОВ 4.1.1]; використання знань про дієслово для вдосконалення власного мовлення [9 МОВ 4.1.1-2]; аналізу окремих дієслів в усному мовленні, текстах (художніх текстах, медіатекстах тощо) й умінням зробити висновки про функціонування й доцільність їхнього використання [9 МОВ 4.1.2-1]; ідентифікації різних видів помилок на рівні змісту, структури та мовного оформлення, виправлення та обґрунтування зроблених виправлень, спираючись на засвоєні норми [9 МОВ 3.3.1-1].

Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.) орієнтує здобувачів освіти «на компетентнісне навчання української мови та формування наскрізних умінь, визначених Державним стандартом: читати з розумінням, висловлювати власну думку усно й письмово, критично та системно мислити, діяти творчо, виявляти ініціативність, здатність логічно обґрунтувати позицію, конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв’язувати проблеми. Основою формування ключових компетентностей є особистісні якості, індивідуальний, соціальний, культурний і навчальний досвід учнів / учениць; їхні потреби та інтереси, які мотивують до активного навчання; знання, уміння та ставлення, що формуються в освітньому, соціокультурному та інформаційному середовищі, у різних життєвих ситуаціях» [МНП УМ 2021]. Автори аналізованої програми, пропонуючи для кожного модуля ціннісні орієнтири, мають на меті не обмежувати академічної свободи, а допомогти вчителям з вибором тематики творчих робіт і добором дидактичного матеріалу, урізноманітненням і структуруванням навчальної діяльності, що сприятиме формуванню в здобувачів освіти компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві. Найважливішими з-поміж пропонованих ціннісних орієнтирів вважають *громадянськість і патріотизм*, при цьому зазначають, що в переліки ціннісних орієнтирів можна вносити зміни, доповнювати або скорочувати їх.

Результати, які мають досягти здобувачі освіти на певному етапі

освітнього процесу кваліфіковано як *результати навчання*. Їх окреслено відповідно до вимог, що ставляться до обов'язкових результатів навчання в мовно-літературній освітній галузі (додаток 2 до Державного стандарту) і подано в першій колонці основної частини аналізованої МНП УМ 2021. Послідовний процес досягнення очікуваних результатів навчання здобувачів освіти корелює зі структуруванням *змісту навчального предмета* відповідно до розділів та тем. Учителі можуть обирати з-поміж *видів навчальної діяльності*, лише ті, що, на їхнє переконання, є найдоцільніші та найактуальніші. Автори для зручності також пропонують орієнтовні уроки розвитку мовлення.

Через *мовну лінію*, виокремлену в програмі поряд з мовленнєвою, реалізується засвоєння знань про мову як систему та здійснюється формування необхідних умінь і навичок. Із *мовленнєвою лінією*, зміст якої важливо реалізовувати на кожному уроці, безпосередньо пов'язане формування комунікативних умінь і навичок, що ґрунтуються на культурі мовлення: літературно правильній вимові, доречному слововжитку, чіткій побудові реченнєвих конструкцій, логічному зв'язку між фразами в тексті.

Навчання морфології в 7-му класі розпочинається темою «Дієслово». На допомогу вчителю автори МНП УМ 2021 пропонують перелік ціннісних орієнтирів: «Почуття поваги до рідного краю, народу, його історії; плекання українських національних цінностей; шанування української культури; бережне ставлення до власного здоров'я, дотримання здорового способу життя; дотримання правил безпечної поведінки; цінності родинної життєдіяльності; бережне ставлення до довкілля, усвідомлення взаємозв'язку власного здоров'я зі станом екології; доброта, толерантне ставлення до представників різних національностей, людей з інвалідністю; повага до прав і свобод людини; успішна діяльність у технологічному швидкозмінному середовищі; усвідомлення необхідності фінансової грамотності, застосування математичних знань у реальному житті, уміння працювати із числовою інформацією; дотримання правил роботи з комп'ютером, планшетом; усвідомлення наслідків

ігрової залежності та залежності від соцмереж». Із-поміж зазначених ціннісних орієнтирів учителі можуть обрати ті, які, на їх думку, є найбільш актуальні й найбільш доречні під час вивчення тієї чи тієї теми.

Пропонований *зміст навчального предмета*, зrealізований через *мовну лінію* МНП УМ 2021 загалом збігається зі змістовим наповненням МНП УМ 2023. Щоправда, тут додано деякі теми, зокрема, запропоновано зосередити увагу на особливостях відмінювання дієслів *дати, їсти, бути* та дієслів з основою на *-вісти (відповісти)*; наголошуванні окремих дієслів та їхніх форм (*нести, везти, мести, плести, несемо, веземо, пишу, кажу* і т. ін.). А також зацентовано на низці проблемних питань (наприклад, на ролі дієслів у процесі спілкування; на взаємозв'язку між дієсловами та особовими займенниками; на специфіці уживання наказової форми дієслова тощо), які сприятимуть активізації навчальної діяльності здобувачів освіти, розвиткові їхнього логічного мислення тощо. *Зміст навчального предмета* автори МНП УМ 2021 також реалізують через *мовленнєву лінію*, що відповідає за бар'єри спілкування; правила гарного слухача; використання інформації в різних ситуаціях спілкування тощо.

Види навчальної діяльності, наскрізно структуровані через мовну та мовленнєву лінії, виявляють співвідносність з пропонованим змістом навчального предмета. Мовна лінія пов'язана з виокремленням ужитих у тесті чи реченнєвій структурі дієслів та визначенням їхніх морфологічних ознак і синтаксичної ролі; з розрізненням, виписуванням та групуванням дієслів за певними ознакам; з проведенням лінгвістичного мінідослідження; з утворенням видових пар та часово-способових форм дієслів; зі складанням речень із дієсловами визначеної форми; з добиранням дієслів-синонімів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів із дієсловами, з'ясуванням їхніх значень; з доповненням речень словами в потрібних граматичних формах; із визначенням у слові орфограм, записуванням дієслів із засвоєними орфограмами; розбором дієслова як частини мови (за встановленим зразком). Для прийняття рішень, вирішення проблемних запитань, пошуку самостійних висновків пропонується

обговорення будь-якої мовної ситуації проблемного характеру з активним використанням дієслівних форм. Крім зазначених видів навчальної діяльності, мовною лінією також передбачено лінгвістичний експеримент, який реалізується через заміну в тексті дієслів одного часу (минулого) дієсловами іншого (теперішнього) часу тощо; складання запитань для опитування здобувачів освіти з теми «Дієслово»; мальований скрайбінг, малюнкові схеми на заздалегідь визначені теми; ігри зі словами, зокрема, квести, вікторини, конкурси, ребуси тощо; активне послуговування словниками й довідниками з метою обміну враженнями про здобуту в них інформацію. Мовленнєва лінія безпосередньо пов'язана з аудіюванням, читанням та аналізом текстів з дієсловами певних форм; з відповідями на запитання за змістом почутого або прочитаного; із формулюванням уточнювальних запитань щодо прочитаного або почутого; з зіставленням текстів і схем, таблиць чи інших графічних матеріалів; з виправленням і відновленням деформованих текстів; з виразним прочитанням художніх текстів; зі з'ясуванням ролі безособових дієслів на зразок: *молозить, дощить, світає, хмариться* – у процесі мовлення.

Крім того, здобувачі шкільної освіти мають виявляти навички використання дієслів різних часових і способових форм в усних висловленнях, пов'язаних з конкретними життєвими обставинами, ситуаціями, фактами тощо. Під час вивчення дієслова вони також повинні набути умінь зіставляти прочитане із малюнковими зображеннями, зокрема передавати емоційний стан людини в тексті й на малюнку); візуалізувати текстову інформацію; переводити текстову інформації в графічну; створювати текст на основі графічних джерел; складати речення, написи для постерів чи гасел для участі у флешмобах, активно послуговуючись різними часо-способовими дієслівними формами; створювати пам'ятки чи інструкції з використанням дієслів у неозначеній формі; створювати та озвучувати діалоги, у яких йдеться про допомогу чи які містять поради щодо вирішення проблемних життєвих ситуацій з активним вживанням дієслів наказового й умовного способів; створювати дописи в соцмережах про важливі події;

складати заголовки для інструкцій і пам'яток, при цьому активно послуговуватись інфінітивами; уміти підготувати аудіопам'ятку «Наголошування дієслів»; обмінюватись думками на теми, пов'язані із ціннісними орієнтирами, а також виконувати проекти, зокрема створювати відео, постери, колажі чи слайд-шоу на актуальні теми сьогодення з використанням дієслів різних часових і способових форм і т.ін. [МНП УМ 2021]. Зазначені вище види навчальної діяльності, зrealізовані через мовну й мовленнєву лінії сприятимуть активізації навчально-виховної діяльності, упровадженню особистісно орієнтованого навчання, пануванню позитивної емоційної атмосфери; утвердженню людської гідності, морально-етичних якостей тощо.

У запропонованій програмі зацентовано увагу на **очікуваних результатах навчання**, окреслених згідно з вимогами до обов'язкових результатів навчання в мовно-літературній освітній галузі (додаток 2 до Державного стандарту): «Учень / учениця: свідомо застосовує прийоми активного слухання [9 МОВ 1.1.1-1]; відповідає на запитання за змістом почутого повідомлення, акцентуючи увагу на важливих деталях [9 МОВ 1.1.2-1]; формулює уточнювальні запитання до почутого для його розуміння [9 МОВ 1.1.2-4]; переказує почуте повідомлення стисло, акцентуючи увагу на змісті в цілому, на окремих важливих деталях або фрагментах почутого повідомлення відповідно до мети й ситуації спілкування [9 МОВ 1.2.1-1]; окреслює тематику і проблематику почутого повідомлення для подальшої інтерпретації [9 МОВ 1.4.1-1]; коментує інформацію, сприйняту з одного чи кількох джерел [9 МОВ 1.5.1-1]; комунікує, визнаючи право на існування іншої думки, з дотриманням принципів етики спілкування, норм літературної вимови [9 МОВ 1.6.1-2]; добирає і використовує необхідні вербальні та невербальні засоби для ефективної комунікації з урахуванням ситуації спілкування та комунікативних намірів, соціального й культурного контексту [9 МОВ 1.7.1-1]; використовує різні складники друкованого чи цифрового текстового джерела інформації (рубрикацію, заголовки, скорочення,

виділення тощо) для оптимізації роботи з текстовою інформацією [9 МОВ 2.1.2-1]; характеризує особливості структури тексту, визначаючи функції та роль мовних засобів у ньому [9 МОВ 2.4.3-1]; представляє текстову інформацію з одного або кількох джерел, комбінуючи різні способи й засоби візуалізації змісту [9 МОВ 2.6.1-2]; створює текст на основі кількох графічних джерел інформації, аналізуючи, порівнюючи, систематизуючи, узагальнюючи та оцінюючи її [9 МОВ 2.6.2-1]; на основі прочитаного створює власний або колективний медійний продукт [9 МОВ 2.7.2-1]; складає та оформлює власні тексти різних типів, стилів і жанрів відповідно до усталених словотвірних, лексичних, орфографічних, граматичних, пунктуаційних і стилістичних норм [9 МОВ 3.1.4-1]; толерантно коментує різні погляди на обговорювану проблему, узагальнює їх, обстоює власну позицію, дотримується норм етикету, засад академічної доброчесності під час онлайн-спілкування [9 МОВ 3.2.3-2]; аналізує і вдосконалює зміст написаного відповідно до теми та мети висловлювання [9 МОВ 3.3.2-1]; демонструє толерантність і здатність до конструктивної взаємодії у процесі редагування [9 МОВ 3.3.3-2]; визначає та характеризує системні міжрівневі взаємозв'язки між мовними одиницями різних рівнів, типові закономірності їх функціонування на основі узагальнення власних спостережень за мовою і мовленням [9 МОВ 4.1.1-1]; аналізує окремі мовні явища в усному мовленні, текстах і робить висновки щодо функціонування та доцільності використання певних мовних одиниць [9 МОВ 4.1.2-1]; творчо використовує мовні засоби, обираючи із запропонованих варіантів нестандартні рішення, виявляючи художньо-образне, асоціативне мислення [9 МОВ 4.2.1-1] [МНП УМ 2021].

Здобувачі освіти мають засвоїти сутність таких понять, як: мовленнєва діяльність та її компоненти, механізми породження людського мовлення, усвідомити принципи, закономірності, оптимальні засоби та методи навчання української мови і т.ін., що змінюватиме ставлення до мови як суспільного явища і шкільного предмета, сприятиме вихованню нового покоління компетентних носіїв мови з добре розвиненими мовними смаками і мовною

стійкістю, зі сформованим мовним чуттям, художньо-образним, асоціативним мисленням.

Висновки до третього розділу

Компетентнісний підхід посідає вагоме місце серед новацій НУШ. Реалізуючись протягом усього навчання в ЗЗСО, він передбачає становлення конкурентноздатної цілісної різнобічної патріотично налаштованої особистості з активною життєвою позицією, творчим інноваторським потенціалом, що здатна змінити довкілля. З-поміж основних компетентностей випускників НУШ на особливому місці перебувають компетентності, пов'язані з вільним володінням державною мовою, здатністю спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; інноваційністю; інформаційно-комунікативною компетентністю; навчанням впродовж життя і т. ін. Під час вивчення теми «Дієслово» здобувачам шкільної освіти необхідно пропонувати вправи з акцентом на компетентнісному складнику, розвитку комунікативної, інформаційно-цифрової, громадянської, соціальної, підприємницької та ін. ключових компетентностей школярів, які дадуть змогу надати отриманим знанням практичного характеру, сприятимуть розвитку критичного мислення й удосконаленню комунікативних навичок.

ВИСНОВКИ

Сучасний освітній процес, базований на компетентнісному підході, акцентує на виробленні та розвитку умінь діяти в конкретних умовах, застосовувати свій досвід під час вирішення назрілих проблем і в довгостроковій перспективі для подолання нових викликів, а отже відходить від академічності – механічного накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок. Натомість здобувачі шкільної освіти повинні розвивати на кожному уроці з будь-якого предмета комунікативну, мовну, інформаційно-цифрову, соціальну і громадянську та інші ключові компетентності, задекларовані НУШ; наскрізні уміння, пов'язані з критичним і системним мисленням, виявленням здатності співпрацювати з іншими людьми, здатності оцінювати ризики, ухвалювати рішення, вміти керувати емоціями, бути ініціативними, творчими, висловлювати свою думку усно й письмово, логічно обґрунтовувати власні міркування, раціонально використовувати час тощо.

Вивчення тих чи тих мовних явищ, спрямоване на розвиток комунікативної, мовної, інформаційно-цифрової та інших ключових компетентностей, спирається на інтегрований підхід.

Чинні модельні програми з української мови пропонують зміну пріоритетів у формуванні змісту, структури й результатів з акцентом на рівновазі інформаційної та розвивальної функцій у процесі організації навчання української мови та структурування навчального матеріалу.

Дієслово як лексико-граматичний клас слів на позначення дій, процесів, станів у канві інших повнозначних лексико-граматичних класів слів характеризується найбільшими лінгводидактичними спроможностями. З опорою на його видо-часово-способові граматичні категорії створено усе розмаїття логічних, динамічних і стилістично виразових висловлювань. Роль дієслівних парадигм окреслено як центральну у формуванні навичок зв'язного мовлення та текстотворення.

У цьому класі на вивчення теми «Дієслово» відведено 14 год + 2 (есе + узагальнення). Автори МНУ УМ 2023 – Н. Голуб та О. Горошкіна – *мовну*

змістову лінію реалізують через *зміст предмета, види діяльності та очікувані результати*. *Змістом предмета* передбачено поглиблене повторення вивченого; запропоновано загальний огляд усіх дієслівних форм, докладне вивчення неозначеної форми дієслова; доконаного та недоконаного виду; способів дієслова; дієвідмінювання дієслів I та II дієвідмін на тлі орфографічних правил (написання *-е* та *-и* в особових закінченнях дієслів); умовного та наказового способів, безособових дієслів, дієслівних форм на *-но*, *-то*; способів творення дієслів та правопису; повторення написання *не* з дієсловами, правопис буквосполучень *-ться* і *-шся*. Окрему увагу автори відводять уживанню дієслів у процесі мовлення. З-поміж *видів навчальної діяльності* виокремлюють: організаційну, пізнавальну, мовленнєву й текстову. *Очікувані результати*, пов'язані з системним вивченням дієслова, формулюють з опертям ДСБСО.

МНП УМ 2021 (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.) окреслює для кожного модуля ціннісні орієнтири, найважливішими з-поміж яких є *громадянськість і патріотизм*. *Зміст навчального предмета*, зреалізований через *мовну лінію* у МНП УМ 2021 загалом збігається зі змістовим наповненням МНП УМ 2023. Щоправда, тут ще зосереджено увагу на особливостях відмінювання дієслів *дати, їсти, бути* та дієслів з основою на *-вісти (відповісти)*; наголошуванні окремих дієслів та їхніх форм (*нести, везти, мести, плести, несемо, веземо, пишу, кажу* і т. ін.) й зацентровано на низці проблемних питань (наприклад, на ролі дієслів у процесі спілкування; на взаємозв'язку між дієсловами та особовими займенниками; на специфіці уживання наказової форми дієслова тощо), які, на переконання авторів, сприятимуть активізації навчальної діяльності здобувачів освіти, розвитку їхнього логічного мислення тощо. *Зміст навчального предмета* автори МНП УМ 2021 також реалізують через *мовленнєву лінію*, що відповідає за бар'єри спілкування; правила гарного слухача; використання інформації в різних ситуаціях спілкування тощо.

Види навчальної діяльності, запропоновані в МНП УМ 2021 наскрізно

структуровані через мовну та мовленнєву лінії, виявляють співвідносність з пропонованим змістом навчального предмета. Мовна лінія пов'язана з виокремленням ужитих у тесті чи реченнєвій структурі дієслів та визначенням їхніх морфологічних ознак і синтаксичної ролі; з розрізненням, виписуванням та групуванням дієслів за певними ознакам; з проведенням лінгвістичного мінідослідження; з утворенням видових пар та часово-способових форм дієслів; зі складанням речень із дієсловами визначеної форми; з добиранням дієслів-синонімів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів із дієсловами, з'ясуванням їхніх значень; з доповненням речень словами в потрібних граматичних формах; із визначенням у слові орфограм, записуванням дієслів із засвоєними орфограмами; розбором дієслова як частини мови. Крім того, здобувачам освіти пропонується обговорення будь-якої мовної ситуації проблемного характеру з активним використанням дієслівних форм, що спонукатиме до прийняття рішень, пошуку самостійних висновків; лінгвістичний експеримент, який реалізується через заміну в тексті дієслів одного часу (минулого) дієсловами іншого (теперішнього) часу тощо; складання запитань для опитування здобувачів освіти з теми «Дієслово»; мальований скрайбінг, малюнкові схеми на заздалегідь визначені теми; ігри зі словами, зокрема, квести, вікторини, конкурси, ребуси тощо; активне послуговування словниками й довідниками для обміну враженнями про здобуту в них інформацію. Мовленнєва лінія безпосередньо пов'язана з аудіюванням, читанням та аналізом текстів з дієсловами певних форм; з відповідями на запитання за змістом почутого або прочитаного; із формулюванням уточнювальних запитань щодо прочитаного або почутого; з зіставленням текстів і схем, таблиць чи інших графічних матеріалів; з виправленням і відновленням деформованих текстів; з виразним прочитанням художніх текстів тощо.

Задекларовані види навчальної діяльності мають сприяти розвитку творчого потенціалу здобувачів освіти, активізації їхньої навчально-виховної діяльності, упровадженню особистісно орієнтованого навчання, створювати нові умови для формування важливих умінь і навичок, закладатимуть

підґрунтя для набуття soft skills, розвиватимуть здатність бути креативними, адекватно реагувати на різні виклики в нестандартних ситуаціях, працювати в команді, знаходити спільні рішення, бути відповідальними за вчинені дії тощо.

З оперттям на компетентнісний підхід запропоновано систему традиційних та інтерактивних методів і прийомів, які варто застосовувати під час вивчення цього лексико-граматичного класу, а також систему вправ, що потребують не механічного відтворення знань, а усвідомленого, креативного застосування видо-часово-способових граматичних форм у різноманітних комунікативних ситуаціях, в дидактичних іграх, проєктній діяльності тощо.

Важливо розширювати знання про дієслово як окремий клас повнозначних слів в позаурочний час. За таких умов навчально-дослідна робота здобувачів шкільної освіти повинна ґрунтуватися не лише на традиційних, але й на нетрадиційних лінгвістичних теоріях. Поглиблюють знання здобувачів освіти, сприяють розвитку необхідних ключових компетентностей авторитетні новітні граматичні описи української мови, які вирізняються на тлі інших морфологічних студій виразним функційно-категорійним підходом. Проблемні питання частиномовних класів слів, що викликають зацікавлення й розвивають спостережливість юних дослідників, креативний підхід, здатність неординарно мислити, необхідно вивчати з опорою на новітній лінгвістичний досвід, зосереджуючи увагу на аналізі центральних і периферійних частин мови, окресленні їхніх граматичних ознак, виявленні особливостей лексичної семантики, специфіки синтаксичних функцій, опрацьовуванні проблематики міжчастиномовних переходів тощо. Результатом наукового пошуку здобувачів шкільної освіти слугуватимуть їхні виступи на шкільній конференції із власною розвідкою, написання наукових праць та подальші апробування на конкурсах наукових робіт у профільних секціях і т. ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Біляєв 1981*: Біляєв О.М. Сучасний урок української мови. Київ : Радянська школа, 1981. 176 с.
2. *Біляєв, Мельничайко, Пентиліук 1987*: Біляєв О.М., Мельничайко В. Я., Пентиліук М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Київ : Радянська школа, 1987. 246 с.
3. *Біляєв 2005*: Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови : Навчально-методичний посібник / О.М. Біляєв. Київ: Генеза, 2005. 180 с.
4. *Варзацька, Картасюк 2005* : Варзацька Л., Картасюк Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади. *Дивослово*. 2005. №2. С. 5–19.
5. *Бондаренко 2006*: Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2006. №12. С. 2–8.
6. *Вегеш 2022*: Вегеш А.І. Методика викладання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах: методичний посібник для студентів 4–5 курсів філологічного факультету. Ужгород, 2022. 101 с.
7. *Вихованець 1988*: Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
8. *Вихованець 2004*: Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови. [І. Вихованець, К. Городенська]; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. Київ : Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
9. *Вихованець 2012*: Вихованець І. Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 3–10.
10. *Вихованець, Городенська, Загнітко, Соколова 2017*: Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
11. *Голуб 2015*: Голуб Н. Мовленнєві жанри на уроках української мови у 8–9 класах. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 1. С. 13–18.

12. *Голуб 2015a*: Голуб Н. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3. С. 2–10.
13. *Голуб 2018*: Голуб Н. До проблем компетентнісно орієнтованого навчання української мови в сучасних закладах. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 2. С. 2–8.
14. *Голуб, Горошкіна 2019*: Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. Концепція навчання української мови учнів ліцею / за заг. ред. д-ра пед. наук Н.Б.Голуб. Київ: Педагогічна думка, 2019. С. 39-42.
15. *Голуб, Шелехова, Ярмолюк 2014*: Голуб Н. Б., Шелехова Г. Т., Ярмолюк А. В. Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу: метод. посіб. Київ, 2014. 198 с.
16. *Горошкіна 2004*: Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю. Луганськ : Альма-матер, 2004. 362 с.
17. *Горошкіна 2013*: Горошкіна О. Особливості використання інтерактивних методів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 3. С. 7–10.
18. *Горошкіна 2022*: Горошкіна О.М. Метод проєктів як інструмент формування культурної компетентності учнів на уроках української мови. URL.:<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732870/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%92%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0%202022-153-155.pdf> (дата звернення: 21.10.25).
19. *Горошкіна, Кузьмішина, Мордовцева, Нікітіна 2009*: Горошкіна О. М., Кузьмішина О. С., Мордовцева Н. В., Нікітіна А. В. Формування мовної особистості учня; за заг. ред. О. М. Горошкіної. Луганськ: СПД Рєзніков В. С., 2009. 304 с.
20. *Горошкіна, Попова 2020*: Горошкіна О., Попова Л. Компетентнісно орієнтовані завдання як засіб формування комунікативних умінь учнів 10-11 класів. *Два десятиліття від заснування Відділу української мови та*

літератури Філологічного факультету Університету ім. Бабеша-Бойої. Editura RCR Editorial. 2020. С. 323–333. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/723340> (дата звернення: 21.10.25).

21. *ДСБСО 2020*: Державний стандарт базової середньої освіти. URL.: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti> (дата звернення: 10.10.25).

22. *Дика 2015*: Дика Н. М. Лінгводидактичні особливості засвоєння граматичних понять учнями 8–9 класів. Освітологічний дискурс: електрон. наук. фахове вид. Київ. 2015. № 3 (11). С. 90–101. URL: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/287/235> (дата звернення: 21.10.25).

23. *Дика 2016*: Дика Н.М. Реалізація концепту мовної особистості в сучасній лінгводидактиці. *Педагогічний процес: теорія і практика..* 2016. № 2. С. 32–37.

24. *Дика, Козир 2013*: Дика Н. М., Козир М. В. Формування в учнів 5–7 класів мовленнєвокомунікативних умінь засобами інтеракції на уроках української мови. *Українська мова й література в сучасній школі.* 2013. № 12. С. 29–33.

25. *Загнітко 2001*: Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис. Донецьк : Дон НУ, 2001. 662 с.

26. *Загнітко 2011*: Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

27. *Загнітко 2013*: Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2013. Т. 1. 2013. 402 с.; Т. 2. 2013. 350 с.; Т. 3.

28. *Іваницька 2009*: Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці. Вінниця : ВДПУ, 2009. 260 с.

29. *Караман 2000*: Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. Київ, Ленвіт, 2000. 272 с.

30. *Костусяк 2012*: Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.

31. *Кратасюк 2013*: Кратасюк Л. М. Інтерактивні методи в навчанні учнів 5–6 класів створювати тексти різних типів: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2013. 272 с.
32. *Кучерук 2013*: Кучерук О. Методи навчання в системі понять сучасної лінгводидактики. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 3. С. 10–15.
33. *Кушнір 2016*: Кушнір Т. І. Формування граматичної компетентності учнів 8–9 класів у процесі вивчення синтаксису: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02/Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2016. 20 с.
34. *Масицька 1998*: Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності. Луцьк : Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 208 с.
35. *Межов 2012*: Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
36. *Мельник 2015*: Мельник І. А. Транспозиційна граматики українського дієслова. Луцьк : Надстир'я, 2015. 476 с.
37. *Мельник 2016*: Мельник І. А. Транспозиція частиномовних класів у дієслово в сучасній українській літературній мові : Автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Київ, 2016. 36 с.
38. *Методика 2005*: Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2005. 400 с.
39. *Методика 2005*: Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М.І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.; за ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2009. 400 с.
40. *МНУМ*: Методика навчання української мови URL: <https://subject.com.ua/ukrmova/method/38.html> (дата звернення: 21.10.25).
41. *Микитюк 2023*: Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2023. 440 с.
42. *МНП УМ* : Модельні навчальні програми для 5-9 класів НУІІ (запроваджуються поетапно з 2022 року. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9->

klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku

(дата

звернення: 21.09.25).

43. *НУШ*: Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>. (дата звернення: 21.09.25).

44. *Омельчук, Ляшкевич 2006*: Омельчук С. А., Ляшкевич А. І. Усі уроки української мови в 6, 7 класах. Харків : Основа. 2006.

45. *Пасічник 2006*: Пасічник І. А. Категорія валентності предикативних прикметників. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 183 с.

46. *Пентиліук, Гнаткович 2013*: Пентиліук М. І., Гнаткович Т. Д. Психологічні засади компетентнісного підходу до вивчення синтаксису. *Педагогічні науки*. Херсон: ХДУ, 2013. Вип. 64. С. 88–94.

47. *Пентиліук, Окуневич 2007*: Пентиліук М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Харків: Основа, 2007. 176 с

48. *Пентиліук, Окуневич 2010*: Пентиліук М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посіб. Київ: Ленвіт, 2010. 134 с.

49. *Підласий 2004*: Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ : Слово, 2004. 616 с.

50. *Плиско 1995*: Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект): навч. посіб. Харків: Основа, 1995. 240 с.

51. *Плиско 1996*: Плиско К. М. Організація навчання синтаксису в середній школі: навч.- метод. посіб. Харків, 1996. 135 с.

52. *Плющ 2010*: Плющ М. Я. Вивчення морфології в 5-6 класах: посібник для вчителів. Київ: Радянська школа, 1988. 167 с.

53. *Плющ 2010*: Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: [підручник]. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

54. *Пометун, Пироженко 2004*: Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : А. С. К., 2004. 192 с.
55. *Практикум 2011*: Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : Модульний курс / Кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.
56. *Пройдаков 2025*: Пройдаков А. Ну хто так робить? Як навчити дитину вчитися. Київ: Видавництво Stretovych, 2025. 240 с.
57. *ПС В33СО*: Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти». URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf.и (дата звернення: 21.09.25).
58. Савонік К. Дієслово в системі частин мови. *УКРАЇНСЬКА МОВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ВИМІРІ* : матеріали III Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 9–10 жовтня 2025 р.; відп. ред.: Н. М. Костусяк, Т. Є. Масицька. Луцьк. 2025. С.234-237.
59. Стельмахович М.Г. Актуальні проблеми перебудови викладання мови. *Українська мова і література в школі*. 1990. № 4. С. 78–83.
60. Стельмахович М.Г. Етнопедагогічні основи методики української мови. *Дивослово*. 1993. № 5–6. С. 19–23.
61. *СДУЛ 2015*: Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб./кол. авт. за ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с.
62. *СУМ в 11 т.*: Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 01.09.25).
63. *СУЛМ 1969*: Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.
64. *СУЛМ 1972*: Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наук. думка, 1972. 515 с.
65. *СУЛМ 1997*: Сучасна українська літературна мова / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. [2-е вид., перероб. і доп.]. Київ : Вища шк., 1997. 493 с.

66. *СУЛМ 2006*: Сучасна українська літературна мова : [підручник] / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища шк., 2006. 430 с.
67. *СУЛМ 2011*: Сучасна українська літературна мова : [навч. посібник] / [С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ та ін.] ; за ред. С. О. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. 558, [2] с.
68. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2000. 752 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm> (дата звернення: 01.09.25).
69. *УМ7 2024*: Українська мова.. : підруч. для 7 кл. закл. заг. серед. освіти / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. Київ : Генеза, 2024. 276 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/2873-ukrainska-mova-zabolotnyi-7-klas-2024.html> (дата звернення: 01.09.25).
70. *УМ7 2024a*: Українська мова: підруч. для 7 кл. закл. заг. серед. освіти / О. М. Авраменко, З. Р. Тищенко. Київ: Грамота, 2024. 217 с.
URL: <https://pidruchnyk.com.ua/2876-ukrainska-mova-avramenko-7-klas-2024.html>
71. *УМ7 2024б*: Українська мова: підруч. для 7 кл. закл. заг. серед. освіти / Н.Б. Голуб, О. М. Горошкіна. Київ: Грамота, 2024. 273 с. URL
URL: <https://pidruchnyk.com.ua/2875-ukrainska-mova-golub-7-klas-2024.html> (дата звернення: 01.09.25).
72. *Яремчук 2012*: Яремчук Н. Лінгводидактичний аспект удосконалення навичок говоріння учнів 5–6 класів. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 4. С. 10–16.
73. *Ярмолюк 2015*: Ярмолюк А. Шляхи реалізації сучасних підходів до навчання синтаксису складного речення у 9 класі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 5–6. С. 7–11.
74. *Ясак 2011*: Ясак Т. М. Методика навчання синтаксису із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у 8–9 класах гімназій: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02/Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 20 с.

75. *Яшенкова 2010*: Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. Київ: Академія, 2010. 312 с.
76. *Bak 2010*: Bak P. Gramatyka języka polskiego. Warszawa : Wiedza Powszechna, 2010. 508 s.
77. *Dokulil 1962*: Dokulil M. Tvoření Slov v češtině. Praha: Nakl. Č. akad. věd., 1962. Sv. 1. 263 s.
78. *Kuryłowicz 1964*: Kuryłowicz J. The inflectional categories of Indo-European. Heidelberg : Karl Winter Universitätsverl., 1964. 246 p.
79. *Melnyk 2019*: Melnyk I. Transpositional phenomena in the parts of speech system. *The phenomenon of transitivity in the Ukrainian language* : [collective monograph]. Lambert Academic Publishing, 2019. S. 71–89.
80. *Melnyk 2022*: Melnyk I., Masytska T., Holoiukh L., Kravchuk V., Polezhaieva T., Honchar K. Evaluative Lexis in Contemporary Publicistic Discourse: Lexicological and Psycholinguistic Projection. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. Vol. 12, Issue 1, Spec. Issue XXVII. 2022. P. 12–19.
81. *Wieczorek 1997*: Wieczorek D. Украинский язык: Slavia Romana – Slavia Byzantina. Очерки по глагольности. – Wrocław Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. – 135 с.